روښاني ليکني

ليکوال

حبيب الله رفيع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خويشکی (نوښار)

۱۹۸۹ع

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزاني پښتو ادبي ټولنې خويشکي د مطبوعاتو سلسله (۶)

روښاني ليکې

ليکوال

حبيب الله رفيع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خويشکي (نوښار)

۱۹۸۹ع

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکتاب نوم: روښاني ليکني

دلیکوال نوم: حبیب الله رفیع

دکاتب نوم: سید محی الدین هاشمی

دچاپېدو کال: ۱۹۸۷ع

دپریس نوم: جدون پریس پښور

دچاپ شمېر:

بیه: ۱۵/- روپۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترون

د پښتو د تاند شاعر، تپاند لیکوال

او

د ارزانی خوشکي د ادبي میراث پالونکي

ګران

عبدالله جان عابد خوشکي

په

نوم

«ح - رفیع»

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیک	مخ
○	۱
[۱] د روښاني لیکنو موخه او هدف	۲
[۲] د روښاني لیکنو ارزښت او خصوصیت	٤
[۳] د روښاني لیکنو نایابي او کمیابي	۸
[٤] د روښاني لیکنو پېژندګلوي	۱۰
(۱) د روښان خپلې لیکنې او آثار	۱۱
۱- پښتو رسم الخط	۱۲
۲- صراط التوحید	۱٤
۳- مقصود المؤمنین	۱٦
٤- فخر الطالبین	۱۷
۵- خیر البیان	۱۸
٦- حالنامه	۲۱
۷- د روښان یو نوم ورکی تألیف	۲۳
۸- مکتوبات	۲٤
۹- واجیدی شلوك	۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ
۱۰- د روښان شعرونه	۲٦
۱۱- سرودونه	۲۸
۱۲- فرحت المجتبیٰ	۲۹
(۹) - خورپا ن (؟)	۳۰
(۲) د روښان تولہ لیکنې	۳۱
۱۳- رسالهٔ غوثیه	۳۱
(۳) د روښان د پیروانو لیکنې	۳۳
(۱) ارزانی	۳۳
۱٤- د ارزانی د پښتو دیوان	۳۵
۱۵- د ارزانی بې نومه مجموعه	۳۸
۱٦- د حضرت رسول خوب	۳۹
۱۷- د ارزانی نثر	٤۰
۱۸- چهار رما	٤۱
۱۹-۲۰-۲۱- د ارزانی عربي، فارسي او هندي شعرونه	٤۲
۲۲- د ارزانی مکتوبات	٤۳
(۲) ملا عمر	٤٤
۲۳- د ملا عمر شعرونه	٤۵
(۳) علی محمد	٤۵
۲٤- د علی محمد شعرونه	٤٦
(٤) میرزاخان انصاری	٤۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ
۲۵- دمیرزاخان انصاری دیوان	٤۷
(۵) دولت لوانی	٤۹
۲٦- ددولت دیوان	٤۹
(٦) علي محمد مخلص	۵۰
۲۷- حالنامه	۵۱
۲۸- د علي محمد مخلص دیوان	۵۲
۲۹- رساله	۵۲
(۷) واصل روښاني	۵۳
۳۰- دواصل پښتو دیوان	۵۳
۳۱- دواصل الفنامې	۵٤
۳۲- دواصل دری شعرونه	۵٤
(۸) خواجه محمد روښاني	۵۵
۳۳- دخواجه محمد شعرونه	۵۵
(۹) کریمداد	۵٦
۳٤- دکریمداد پښتو شعرونه	۵۷
۳۵- دکریمداد پارسی شعرونه	۵۷
(۱۰) قادرداد روښانی	۵۸
۳٦- دقادرداد شعرونه	۵۸
(۱۱) اورکزی	۵۹
۳۷- داورکزی شعرونه	٦۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

افتتاحیه

دا رزانی پښتو ادبي ټولنې خوږیاڼې په منشورکې دا خبره هم لیکلې شوې ده چې ټولنه به دا کوشش کوي چې تر څپله وسه د پښتو ادب په ټولنه کې د هر قسمه ادبي، تاریخي، تحقیقي، مذهبی، عصري او سائینسي علوم او فنون را خپاروي، او د دې لړکې به د ټولنې د ملګرو نه علاوه بهر د پښتنو عالمانو او ادیبانو د علمي استعداد نه پوره پوره فائده اوچتوي.

دارزانی پښتو ادبي ټولنې د پاره دا ډېره د فخر او نازخبره ده چې د دې لړکې مونږ د ټولو نه اول د بزرګ او کوزې پښتونخوا د پښتو ژبې د یو نامي، زیارکښ، معتمد، مایه ناز او قدرناک ورځپاڼوال ښاغلی حبیب الله رفیع ورکړی یو رساله "روښانی لیکنی" کومه چې هغوی په افغانستان کې د بایزید انصاري د یاد په لړکې په یو نړیوال سیمینار کې وړاندې کړې وه، خپروو.

دې لړکې ارزانی پښتو ادبي ټولنه د حبیب الله رفیع صیب نه د ډېر زیات ډېره مننه کوي او امید لري چې د پښتو ژبې او ادب نور عالمان او محققین به د رفیع صیب په تقلید کې زمونږ سره د حوصله افزائي وکړي.

مونږ د پښتو ژبې او ادب د مینانو او لوستونکو نه هم دا توقع لرو چې هغوی به زمونږ دې کار او رسالې ته په درنه سترګه وګوري او خپله وړاندې د تلو مخه به رانکړي.

والسلام

پرویز مهجور خویشکی

صدر

ارزانی پښتو ادبي ټولنه خویشکی ۲۳ اکتوبر سنه ۱۹۸۶ء

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

روښان پیر (۹۳۱-۹۸۳هق) په خپل دیني، ملي او سیاسي غورځنګ کې ډېر زړور او سرتېري ملګري درلودل چې له دوی څخه ارزاني روښاني تر بایزید راوروسته د دې ډلې دوهم مشر ؤ او د روښاني تصوف په بشپړتابه او روښانتابه کې یې پاخه او ژور ګامونه اوچت کړي دي.

ارزاني روښاني د پښتو ادب د موجودو تحریري اسنادو په رڼا کې د دې ویاړ هم لري چې د ده دیوان د پښتو لومړی لاس ته راغلی بشپړ دیوان دی او له ده نه دا سلسله راپیلېږي.

زه د خوښکو درنو ادبي ملګرو ته مبارکي ورکوم چې د پښتونخوا د دې لوی روحاني، سیاسي او ادبي شخصیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نامه د نړاڅو ونډي کولو له پاره يې د ده په نوم ادبي ټولنه جوړه کړې او په غونډو ومنله او نورو ادبي هلوځلو سربېره د دې ټولنې له خوا ادبي کتابونه او د کلاسيک او نوي ادب مجموعې او تذکرې هم خپرې وي.

زه دوی ته په دې هم مبارکي ورکوم چې د «ارزانۍ خوښکي» په ياد د يوې ځېړن غونډې (سيمينار) تابيا هم لري او په دې سلسله کې کتابونه هم خپروي.

دوولس کاله وړاندې د آزاد افغانستان په مرکز کابل کې د بايزيد روښان او روښانيانو په باره کې يو لوی نړيوال (عالمي) کنفرانس جوړ شوی ؤ، له نېکه مرغه ما هم په دې سيمينار کې علمي غړيتوب درلود او د «روښاني ليکنې» تر عنوان لاندې مې علمي رساله ورته ليکلې وه، چې په کنفرانس کې واورول شوه، دفاع ترې وشوه او بيا لومړی د «آريانا» په تاريخي مجله کې او ورپسې په هغه کتاب کې چې د «روښان ياد» په نامه ؤ او د ترتيب او اهتمام افتخار يې نما په غاړه ؤ، خپره شوه، زمونږ تصميم درلود چې د سيمينار ټولې مقالې بېلې بېلې په کتابي بڼه هم خپرې کړو، نو ځکه مو په کتاب سربېره د مقالې د بېلو بېلو جزوو په بڼه هم چاپ کړې، خو د ناوړه حالاتو له امله هماغلته په مطبعه کې پاتې شوې او نشر نه شوې.

تقدير داسې تېره کړې وه چې زما د دې مقالې خانګړی خپرول د ارزانۍ خوښکي ادبي ټولنې له خوا تر سره شي، هداوو-

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دوی له مانه دارزاني خوېشکي د سمينار له پاره رساله وغوښته او ما هم د دې متل په مصداق چې: « تيار د ياره د روښاني ليکنې رساله ورته وړاندې کړه.

ما دا رساله داسې وخت ليکلې چې د روښانيانو ډېر آثار لا په لاس کې نه وو، نو ځکه مې اوس بيانوی نظر پرې وکړ او په دې برخه کې نوي موندل شوي مواد مې پرې ور زيات کړل خو له دې ټولو سره سره بيا هم اعتراف کوم چې زما دا کار لا نيمګړی دی، اما په دې چې په دې لاره کې لومړی قدم دی زړه ډاډه کوم او په همدې ډاډ يې د روښانيانو مخې ته ږدم، د تېرو تنو بخښنه غواړم او دارزاني خوېشکي ادبي ټولنې ته يې د « برګ سبز تحفهٔ درويش» په بڼه وړاندې کوم، څو يې تاسو د روښانيانو لوستونکو او علاقمندانو ته ورسوي.

په مينه

ح - رفيع

پېښور، کوز تاکال

۱۰/ ۷/ ۱۳۶۵ ش/ ۱۹۸۶ ع/ ۱۰/ ۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

په دې کوچنۍ اثر کې موږ تاسې ته د روښاني ادبي مکتب-
هغه آثار په لنډ ډول در پېژنو چې تر اوسه پاتې، پېژندل
شوي او زموږ لاسونو ته رارسېدلي دي.

داسې ښکاري چې د زمان توندو بادونو د دې ادبي-
ګلزار ډېر تاند ګلونه شوکړي او له بې رحمه
سېلیو سره وړي دي او پاتې هم د ورکې غېږې ته
سپارلي چې د لټون انتظار باسي.

موږ دا هم غنیمت ګڼو او په لنډه ډول تاسو
درانه لوستونکي ور سره اشنا کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۱]

د روښاني ليکنو موخه او هدف

په دې خبره ټول مؤرخين يوه خوله دي چې د روښانيانو د مبارزې موخه او هدف د پښتنو ملي خپلواکي او ملي حاکميت ترلاسه کول او د دې مېړني ملت له غاړې نه د استعمار د ژغ لرې کول وو، خو د دې سياسي ډګر په څنګ کې د وی د ادب او عرفان په ډګر کې هم سرلاري وو او د کار ابتکار يې په لاس کې و، د وی سر بېره پر دې چې د تصوف تر وېښته نرۍ مسائل څېړلي، په خپلو ليکنو کې يې خپله ملي موخه او هدف هم تعقيب کړی دی او پښتانه يې دې ته هڅولي چې يو ملي حکومت او مرکز ولري.

پير روښان داسې وخت په نړۍ کې چې په هند کې د پښتنو لوديانو ټولواکي له منځه تللې وه او د بابر له خوا چې د ډهلي پر تخت ناست و پښتانه له هند نه ايستل کېدل او په دې لړ کې د ده کورنۍ هم له ده سره چې کوچنی ماشوم و ـــ

(c) ketabton.com: The Digital Library

«کاڼي ګرام» ته راغله (۱).

همدا راز کله چې بايزيد روښان وليدل چې ګورګاني حاکمانو يوه ورځ پښتنه مېرمن ونيوله او د دې وېښتان يې د ژرندې له پله سره وتړل، چې ژرنده به څرخېده نو دا به هم ورسره چورلېده (۲)، دې پېښې هم د بايزيد پښتني احساسات راوپارول او د دې ظلم او تېري په مقابل کې يې له قيام ته بله لاره ونه ليده نو همدا وو چې لاس په کار شو او د ژوند تر پايه پورې يې په مېړانه له دښمنو سره مبارزه او مقابله وکړه.

روښانيانو سربېره پر دې چې له دښمنو سره د ډېر جنګونه وکړل، د دوی په ليکنو کې هم دا هدف تعقيب شوی چې په ټولو روښاني ليکنو کې ځای په ځای دا هدف کله په صراحت او وانه خوله او کله بيا د رمز او اشارې په ژبه ليدل کېږي، د دوی دا فکر له دې نه هم ښه څرګندېږي چې په تيراه کې يې د خپل ملي نهضت له پاره مرکز وټاکه، ماليه يې واخيسته او د روښان زامنو په خپل نامه سکه هم ووهله (۳).

---

(۱) حالنامه د بېلو بېلو اخځونو له مخې.

(۲): معارف، ۱۹ ټوک، ۴۳۵ مخ، د پښتو ادبياتو تاريخ له مخې.

(۳): مخزن، قلمي نسخه، ۱۱۴۲ هـ ق کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۲]

د روښاني ليکنوار حيثيت او خصوصيت

د روښاني ليکنوار حيثيت له دې نه اټکلولای شو چې ددې ليکنو په وسيله په پښتو ادبياتو کې نوې نوې تېږې کېښودې شوې او د ادب هم د بڼې او فورم او هم د موضوع او محتوى له پلوه په نوېو لارو روان شو.

د بڼې له پلوه دا دي چې د په لاندې محلو ماتو له مخې:

- د خيرالبيان په وسيله لومړی ځل د پښتو د مسجع نثر بنسټ کېښودل شو.
- او ژانې روښاني لومړی ځل په پښتو کې يو بشپړ دېوان سپر ښود.
- دولت لواڼي روښاني لومړی ځل په پښتو کې رکني عروض تطبيق کړل (۱).

---

(۱) د تفصيل له پاره وګورئ: د دولت ديوان، سريزه د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد ليکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- روښانی شاعرانو لومړی ځل په پښتو کې الفنا مې پیل کړی.
- د وی لومړی ځل په پښتو کې د یو خاص ډول صوفیانه بدلوله پاره یوه خاصه بڼه او سبک وټاکه(۱) او داسې نور...

همدا راز موضوع او محتوی له پلوه د دوی په آثارو کې په اسلامي تصوف نوې زیاتونې وشوې او دوی تصوف ته د :

- شریعت ،
- طریقت ،
- حقیقت ،
- معرفت ،
- قربت ،
- وصلت ،
- وحدت او
- سکونت .

اته پوړی وټاکلې چې ټول به یو څوله په دې لار روان شول او پخپلو لیکنو کې یې د تصوف دا پوړی ونغښتلې او وڅیړلې .

د دوی ادبي قدرت دومره زیات و چې مخالفینو یې هم له لیاقت او قدرت نه سترګې نشوې پټولای او اخوند درویزه چې د دوی لوی مخالف دی او د ګورګاني سلطنت په لمسه یې په دوی د کفر تاپې لګولې دي، هم د دوی په علمیت او ادبي قدرت

---

(۱): د تفصیل له پاره وګورئ: ادبي ستوري، دلیکونکی تالیف، ۱-۱۷ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

معترف دی او پخپلو آثارو کې يې ځای په ځای د دوی د لياقت يادونه کوي.

اخوند درویزه د بايزيد روښان په باب کله چې په کابل کې بندي ؤ وايي:

«اما این ... صفت چون عالم بوده چندان مکر و تلبیس نمود که سایر اعمال شریعت را پیشه گرفته ... » (۱).

په مخزن کې وايي:

« بایزید ډېر په عقل پوره ؤ، د دنیا عقل يې ډېر ؤ، هوښیاري او څیرکي يې ډېره ندده وه ... » (۲).

« دا تاریک يو حکمتی ؤ، کل دفتر د شریعت يې پخپل لاس کړی » (۳)

همدا راز د ارزاني په باب وايي:

« ... و ارزاني چون شاعر تیز فهم و فصیح زبان بود در انواع ضلالت و بدعت شعر افغانی و فارسی و هندی و عربی بیان کرده ... » (٤)

د روښانیانو ادبي متره (قدرت) له دې نه هم معلومولای شو چې درویزیان سره له دې چې د دوی کلک مخالفین وو، مجبور وو چې د دوی لاره ونیسي، درویزه مخزن د ده د آثارو په

---

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ادارهٔ اشاعت سرحد، ۱۵۳ مخ.

(۲)، (۳): مخزن قلمی نسخه، په ۱۱۴۲ ه کال قاضي عبدالغنی کاسي ليک، د ليکوال د کتابتون.

(٤): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیروی او رقابت په مسجع نثر ولیکه او حتی اعتراف یې وکړچې:
«... و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت و سب شرایع (؟)
و علم و علماء میکرد و شعرهای لا یعنی به افغانان می نمود
پس این فقیر برخلاف او شعر افغانی آغاز کرد ... » (۱)
او همدې ډول د فارسي آثارو لکه صراط التوحید، حالنامې
او نورو په مقابل کې تذکرة الابرار و الاشرار، ارشاد الطالبین
او نور ولیکل او هم دغه د پیروانو د ارزاني، مخلص، میرزا،
دولت او نورو روښاني شاعرانو د الفنامو په شان الفنامې
وکښلې.

د روښاني لیکنو اهمیت د ژبې او ویي (لغاتو) له پلوه هم
ډېر زیات دی، ځکه د دوی په آثارو کې د پښتو ډېر داسې
سوچه او په زړه پورې ویي (لغات) راغلي چې اوس له ژبې
نه وتلي او ورک شوي دي، حتی که یوازې د روښاني آثار و
له ویو نه قاموس ترتیب شي یو لوی قاموس کېږي.

---

(۱): مخزن (سرینه) قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۳]

د روښانې ليکونايا وې او کمياب

له تاريخي سندونو څخه دا هم ښکاري چې د روښانيان ډېره لويه ډله وه او د دې ډلې نيات عالمان او پوهان ليکوالان او مؤلفين وو خو د دوی ليکنې ډېرې لږې لاس ته راسېدلي او حتی په خپله د روښان د ليکنو په لړ کې چې په تاريخي سندونو کې يادې شوي، داسې ليکنې شته چې يوازې نوم يې پاتې دی او نوره يې پته نښته او هم داران‌ډېرې ليکنې تر اوسه ورکې دي او - يوازې په نامه يې پېژنو.

د دې علت هم دا دی چې د روښانيانو له دې کبله چې د روښانيانو د منطق په مقابل کې يې منطقي قوت نه درلود او هم په روښانې ليکنو کې د دښمنانو له خوا پرې لګول شوي تورونه نه موندل کېدل نو يوازينۍ چاره يې دا ليده چې د دوی آثار محوه کړي او له منځه يې يوسي ، په خپله د دښمنانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې باب حکم کړی و :

«... اما غرض از توضیح قصهٔ او (روښان) آنکه رساله‌ها وتصنیفهائیکه ازین ملحد مانده باشد اگر بدست اهل سنت وجماعت در افتد باید که به آتش بسوزند (بسوزانند) وبدان معتقد نشوند ...» (۱)

داځه چې اوس پاتې دي هم، له دې کبله چې روښانیان دد ښمن دې حربې ته متوجه وو او خصوصاً د روښان د لیکنو یې زیاته ساتنه کوله، لکه «حالنامه» چې د «خیرالبیان» د ساتنې په باب لیکي :

«د میاروښان نوی شیخ عمر په یوه جنګ کې یواز ې د دې له پاره تال وُ چې د خیرالبیان نسخه یوځای ځني پاتې شوې وه، ځکه لښکرې معطل کړ او تر هغې له هغه ځایه ونه خوځید، څو چې کتاب نه وُ ور ته راسپدلی» (۲). او هم دیوې جګړې په برخه کې د «مقصودالمؤمنین» د ساتنې حال داسې لیکي :

«په دې وخت کې د ښمن بیا حمله وکړه، جلال الدین د بایزید کش زوی چې و ر سره مقصودالمؤمنین وُ ځان اباسین ته وغورځاوه ...» (۳).

داوُ د روښاني لیکنو د ناپاوئ علت او داوُ د روښاني آثارو د پاتې کېدو اعجاز!

---

(۱): مخزن، قلمی نسخه. (۲) حالنامه، ۴۹۸ پاڼه (پښتو مجله، پښتو اکیډیمی، دوهم کال، څلورمه ګڼه، له اردو انسایکلوپیډیا آف اسلام څخه د ډاکتر محمد شفیع لاهوري د مقالې پښتو ژباړه.
(۳): حالنامه، (روښانیان یا د مخلو تاریکیان، عبدالاکبر خان اکبر).

(c) ketabton.com: The Digital Library

[٤]

د روښانې ليکنو پېژندګلوي

په دې ليکنه د روښانې ليکنو پېژندګلوي سرته رسېدلې ده چې د لاندې ليکنو ټولګه په ځانګړې پاملرنه وړاندې کېږي:

(۱) : د بايزيد روښان خپلې ليکنې او آثار.

(۲) : روښان ډوله ليکنې.

(۳) : د روښان د پيروانو ليکنې.

(٤) : روښانې ډوله ليکنې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱)

د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار

بایزید روښان﷫ چې د سیاست د ډګر ګړندی
په ادب او عرفان کې یې هم روښانه رده تېره کړې وه
او په خپل نا فرزګاره ژوندکې یې ډېرې لیکنې کړې چې
ځینې یې پاتې او ځینې یې د زمانې سیلیو ورسره وړې دي،
ښې ښانې ښېي چې د ده لیکنې دې له دې نه هم زیاتې وې
چې اوس یې یا متن په لاس کې دی او یا یې نوم نمونې غوږونو
ته رارسېدلی دی. په نورو قرینو سربېره اخوند درویزه
خوځل د ده د ډېرو رسالو اطلاع ورکړې ده:
«این ملحد در باب طلب پیر رساله ها نوشت...»(۱)

(۱) مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... ورسایل بسیار درباب الحاد تالیف نموده ...."(۱)

همداران دځینې نوروملاخدونو له ښکنو نه هم ښکاري چې ده ډېرې لیکنې کړي او دخپل مسلک دتبلیغ له پاره یې هرې خواته استولې دي، ده په ځانګړې توګه لیکنې کولای شوې او په پښتو یې شعر وایه، تر او سه یې چې کومې لیکنې معلومې دي، هغه دا دي:

۱- پښتو رسم الخط:

دولت لوانی دخپل دیوان په یوه بیت کې وایي دی:

افغاني لفظ مشکل ؤ لوست کوښه نه شه
ورته وشو کننده دیارلس حرفونه

دابیت ښکاره وي چې پیر روښان دپښتو غږونو له پاره ځانګړي توري ایښي او ټاکلي دي، سره له دې چې په ځانګړې ډول د روښان دلیکځ دود دکومه رساله لاس ته نه ده راغلې خو دخیرالبیان (تفصیل یې وروسته راځي) دوو رکې نسخې په ترلاسه کېدلو سره څرګنده شوه چې د دې نسخې دسرخو رلس ځونه دلیکځ دود په باب دي، چې ښایي همدابه دا رساله وي، خو په دې رساله کې د ټولو غږونو راغلي توري.

---

(۱): مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دیان لسونه زیات او د پښتو ځانګړي توري له دیارلسو
نه کم دي.

د خیرالبیان د نسخې په څښنیو څورلسو پاڼوکې په مجموعي توګه عام توري چې :(۱) ا، ب، پ، ت، ټ، ج، چ، څ، خ، د، ډ، ډ (تو دال لاندې ټکی چې د اوسني "ډ" غږ یې ښود)، ذ، ډ (د دال په منځ کې ټکی چې د اوسني "ډ" غږ یې ښود)، ر، ړ، ز، ژ (چې د اوسني ژ (ږ) غږ یې ورکاوه) پس (سین ته یې د لاندې درې ټکي ورکړي) ش، ښ، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ک، ګ (د کاف سرته یې کږه ورکړې او بل توری یې هم "ګ" لیکلی چې د توپیر دلیل یې نشته) ل، م، ن، ڼ، و، هـ، لا، ی" دي. راغلي او د پښتو د خاصو غږونو توري یې د "چپ ګړ" په کموون د دولس توري دي او که هغه مکرر نا پیژندل شوي ګڼ" چې توپیر یې نه ښکاري پکې وشمېرو، نو بیا د دولت له خوا یا د شوي دیارلس حرفونه پوره کېدای شي. (۱)

---

(۱): وګورئ: خیرالبیان د عکسي چاپ لومړنۍ مخونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

د اسې ښکاري چې د خیرالبیان د وهم "ګ"، د اورمړي ژبې د سیو ځانګړي غږ (صوت) له پاره وضع شوي چې په دې حساب د دولت دیارلس حرفونه یا دول په ځای دي. (د تفصیل له پاره وګورئ: زنځیره د خوشال بابا، د لیکونکی تحقیق، پښتو اکیډیمي، پېښور، ۱۹۸۵ ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ځانګړو غنو ونو دا دول تورې په ټولو روښانې
لیکنو کې راغلي او کومې قلمي روښانې نسخې چې لاس ته راغلي
لکه خیرالبیان، دارناني، دولت، میرزاخان او نورو دیوانو
او روښانې نسخه چې دارواښاد دوست محمد برېښ له
کتابتون نه تر لاسه شوې، ټول په همدې لیک دود دي.

۲- صراط التوحید:

صراط التوحید د باېزید روښان بل اثر دی چې په
۹۷۸ هق کال یې په عربي او فارسي لیکلی او د خلیفه دولت په لاس یې
اکبر بادشاه ته لېږلی و، څو دی د خپلو مریدانو په حلقه
کې شامل کړي، اکبر د دې کتاب په لیدو او لوستلو خوښ
شوی و (۱).

د دې کتاب یوه نسخه د پېښور د عجایب کور مهتمم ښاغلي
عبدالشکور د پېښور د بالاماڼي د فضل صمداني له کتابتون څخه
تر لاسه کړې او په ۱۹۵۲ ع کال یې په ۱۱۶ مخونو کې خپره کړې ده.

---

(۱) حالنامه: خیرالبیان، د مولانا قاسمي سریزه، ۸۷ مخ. د پښتو ادبیاتو
تاریخ (دوهم ټوک) د استاد حبیبي، ۲۶۴ مخ. ورکه خزانه (دوهم ټوک)
د همیش خلیل، ۱۹ مخ. روښانیان د معنوي او تاریکیانو، د
عبدالاکبر خان اکبر، ۹۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګه چې دکتاب لومړی اته مخونه نشته ، نو څرګنده نه ده چې په دې کتاب کې اکبر پادشاه ته خطاب شوی او که نه؟ او که شوی په څه ډول ؟ دا پوښتنه هغه وخت حل کېدی شي چې د دې کتاب کومه بله نسخه تر لاسه شي .

دکتاب په لومړیو پنځه دېرش مخونو کې یې خپلې څو ندپېښې په فارسي لیکلی او په پاتې کتاب کې یې یوه موضوع هم په عربي او هم په فارسي راوړې ده ، دځان پېژندګلوې نه وروسته پاچایانو ته دریې لارښوونې لیکي ، وروسته په لومړي باب کې دشریعت ، په دوهم باب کې دطریقت ، په دریم باب کې د حقیقت ، په څلورم باب کې دمعرفت او په پنځم باب کې د سکونت خبرې کوي .

استاد حبیبي دصراط التوحید عربي او فارسي دواړه کمزورې ګڼي او وایي چې دی کوښښ کوی چې خپل مقاصد په آیاتو ، احادیثو او عربي مقولو ثابت کړي ، مګر هغه احادیث چې دی په دې رساله کې رانقلوي اکثر یې د علم او فن له مخې صحیح او ثقه احادیث نه دي او ډېر لږ منقولات یې سم څرګندېږي (۱) .

---

(۱) : دپښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، ۲۶۴ - ۲۶۵ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- مقصود المؤمنين :

مقصود المؤمنين د بایزید روښان بل اثر دی چې په عربي ژبه لیکلی او کومه نسخه چې یې د ارواښاد ډاکتر محمد شفیع خوښکي لاهوري سره وه په هغې کې ترکیبونه لاندې فارسي ژباړه هم شته، بله نسخه یې د حیدرآباد دکن په آصفیه کتابتون کې خوندي ده، او بله نیمګړې نسخه یې په غزني کې - تر لاسه شوه چې ځای پر ځای ترکیبونه لاندې په فارسي ترجمې برسېره پښتو ترجمه هم لري. د دې اثر انتقادي متن ډاکتر میر ولي مسعود له مفصلې عربي مقدمې او تشریحاتو سره له اسلام آباد څخه خپور کړی دی. دا اثر بایزید روښان د روښاني ردې او مسلک په برخه کې د خپل مشر زوی شیخ عمر، په غوښتنه لیکلی چې ځای په ځای یې د «ولدي العزیز» په نوم خطاب ورته کړی دی. دا نسخه په ۱۲۲۴ هق کال د د وهمې خور په خوښه لسمه نیټه خطاطي شوې او د آصفیه د کتابتون نسخه له دې نسخې نه دوه کاله وروسته کښل شوې ده (۱)

د اکتاب څلور یوویشت بابونه لري چې سرلیکونه یې :

(۱) وعظ او نصیحت (۲) عقل، (۳) ایمان (۴) خوف (۵) رجا -

---

(۱) پښتو (د پښتو اکیډیمۍ مجله) دوهم کال، څلورمه ګڼه، د مرحوم ډاکتر شفیع لاهوري مقاله د قاسمي ژباړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(٦) نفس، (٧) شیطان، (٨) قلب، (٩) روح، (١٠) دنیا، (١١) آخرت (١٢) توکل، (١٣) اوقناعت توبه اوله، (١٤) نه تر (٢١) باب پورې اته مقامات دی (١)

ددې کتاب د لاهور خطي نسخه (٩٥) پاڼې لري، لیکلې نستعلیق دی، عربي متن یې په تور سیاهي او فارسي ژباړه یې په سره رنګ لیکل شوې ده. (٢)

٤- فخر الطالبین:

فخر الطالبین د بایزید روښان یو بل اثر دی چې د وخت پاچایانو او حاکمانو ته یې دخپل تبلیغ او تلقین د نورو لیکنو او رسالو په لړکې دخپل خلیفه، یوسف په لاس د هغې وخت د بدخشان حاکم میرزا سلیمان ته استولې دی.

ددې اثر یادونه په «حالنامه» کې شوې خو نسخې یې په لاس کې نشته او نه څرګنده ده چې دا کتاب په کومه ژبه و. (٣)

---

(١) خیر البیان، سریزه، ٤٩ مخ. د پښتو ادبیاتو تاریخ، ٣٠١ مخ.

(٢) د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ٣٠٠ مخ.

(٣) پښتو مجله، د ډاکتر شفیع مقاله، د خیر البیان سریزه، ٤٩ مخ، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ٣٠١ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ - خیر البیان :

د بایزید روښان د پرمهم او ډیر مشهور کتاب خیرالبیان دی او همدا کتاب و چې دا خوند درو یزه په سترګو کې اغزی و، او پرې لیکلی یې وو :

«... چون مردم را بخود معتقد میساخت آنزمان ایشان را خلوت میفرمود و ذکر میداده ....» (۱)

او بیا بل ځای لیکي :

«و این ملحد کتابی را تصنیف کرده و خیرالبیان نامیدش....» (۲)

او چې په دې یې هم خوله سړې نه وه بیا لیکي :

«و ایضاً این ... کتابی را تصنیف کرده، بعضی کلمات او را بزبان عربی بلا ادراک ترکیب و ترتیب جمع آورده و بعضی را بزبان فارسی و بعضی را بزبان افغانی و بعضی را بزبان هندی اما هر کدام ازین کلمات ناموزون و ناموافق افتاده ....» (۳).

په دې یې هم د زړه تاو نه کمیږي او پسې لیکي :

«.... و آنرا خیرالبیان نام برده وچون مملوا از ... و مشحون از افترا و فساد بوده، فقیر آنرا شرالبیان نامید.»

---

(۱)، (۲) : مخزن، قلمي نسخه

(۳) : تذکره الابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

و اگر ... البیان تا مند هم مناسب است (۱).

د خیرالبیان نسخې ورکې وې، یوه نسخه یې چې د یو ځل پیدا کیدو نه وروسته بېرته بې پتې وه د لوېدیځ المان د ټیوبنګن په یوه کتابتون کې وموندل شوه او اوس هلته ساتله کیږي، خیرالبیان د دې نسخې د عکس له مخې په ۱۹۶۷ ع د پښتو پښتو اکیډمۍ استنساخ او خپور کړ او عکسي نسخه یې د بایزید روښان د مړینې د څلور سومې کلیزې د نړیوال سمینار په ویاړ زموږ لاسونو ته را ورسیدله، او دریم ځل یې چاپ یې د کاتب الحروف په سریزه په ۱۹۸۵ ع کال کې ښاغلي قاسم بنوی د پښتو ادبي مرکز سرای نورنګ له اړخه تر سره کړی دی.

د دې کتاب زیات اهمیت په دې کې دی چې دا د پښتو لومړنی بشپړ نثري کتاب دی چې موږ ته را رسیدلی او د نثر او ادب له پلوه خورا ارزښت لري.

دا اثر په مسجع نثر لیکل شوی، چې دا نثر د عربي او بیا د فارسي له لارې پښتو ته هم راغلی، او په پښتو کې یې لومړنی موسس بایزید روښان دی او په دې ډول نثر لیکل شوی لومړنی کتاب هم دا خیرالبیان دی، د دې ډول نثر اغیز دومره زیات وه چې حتی د روښانیانو مخالفینو هم ځان مجبور کاڼه چې په دې ډول نثر لیکنې وکړي او خصوصاً د اخوند درویزه –

---

(۱) خیر البیان، د پښتو پښتو اکیډیمۍ، ۱۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخزن دخیرالبیان تر سماسم اغیز لاندې لیکل شوی دی.

په خیله بایزید د دغه سبک د خوښولو سبب یو الهام ګڼي بولي چې ورته وویل شوه:

"او بایزیده! وکښه خیرالبیان - په هسې الحان، چې یې به لوست سورة الرحمان"(۱). او په همدې توګه یې دکتاب ترپایه پورې د سورة الرحمان "آن، آم" سجعه ساتلې ده او د "هادی ویلي دي رحمت دخدای په ده" د "اکلام" عبارت یې د "فبای الاء ربکما تکذبن" په اندول په خپل کتاب کې ځای په ځای راوړی دی.

دخیرالبیان ټول مطالب دیني او مذهبي دي او په آیتونو او حدیثونو متکي، او په دې اثر کې تصوف هم له روښانې نظره چې اته مقامات لري، څېړل شوي دی.

دکتاب ټول مطالب تر یوسل او دیارلسو (۱۱۳) لویو او وړو سرلیکونو لاندې راغلي دي. دکتاب د قلمي نسخې ټول پاڼې (۱۶۷) دي چې (۳۳۴) مخه کېږي، لیک یې خاص ډول نستعلیق دی، په هرمخ کې یې یوولس کرښې راغلي او دهرمخ دلیکنې سور (۷½) او اوږد (۱۳½) سانتي متره دي(۲).

---

(۱) خیرالبیان.

(۲) د دې کتاب دبشپړې پېژندګلوۍ له پاره وګورئ: داستاد حبیبي دپښتو- ادبیاتو تاریخ، دخیرالبیان دپښتو چاپ سریزه، او دکابل عکسي چاپ متن او سریزې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د « دبستان مذاهب » مؤلف او اخوند درویزه د خیرالبیان په باب لیکلي چې داکتاب بایزید په څلورو ژبو: پښتو، فارسي، عربي او هندي لیکلی خو په یاد ه شوې نسخه کې یې -یوازې څو مخونه څلورو ژبو وو او نور کتاب هغه شکل نه درلود لکه یاد شوی چې دی، خوله نیکه مرغه په ۱۳۶۲ش / ۱۹۸۳ع کال د پښتو څوان محقق ښاغلي زلمی هیوادمل هندوستان ته ولاړ او هلته یې د هند د سالارجنګ په موزیم کې د خیرالبیان یوه بشپړه نسخه وموندله چې سرتر پایه په څلورو عربي، فارسي، پښتو او هندي ژبو لیکل شوی او د جملې پلوه هم د لومړی نسخې د ریې چنده ده.

دا نسخه (۴۴۸) پاڼې لري چې هر مخ یې (۱۷) کرښې لري او میرزا احمد روښاني په ۱۰۷۹ هق کال خطاطي کړې ده. د دې نسخې په څېر بدلو سره به چې، د ښاغلي زلمی هیوادمل تر کار لاندې ده، د خیرالبیان په باب نوې خبرې او انکشافات وشي (۲).

٦- حالنامه:

حالنامه هم د بایزید روښان مشهور کتاب دی، چې بیا وروسته د ده د یوه مرید علي محمد مخلص په وسیله بشپړه شوې ده.

---

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هیوادمل ۹۰-۱۰۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په اوله برخه کې د بایزید د ژوند تفصیلي حالات راغلي او په نورو برخو کې یې د ده د اولادې او مریدانو حالات لیکل شوي دي.

د دې کتاب یوه نسخه د علیګړه په ختیځ کتابتون کې په (۳۷۰/۹۲۰) نومره خوندي ده، او (۵۲۶) مخونه لري، له دې نسخې نه د پنجاب یونیورسټي د کتابتون له پاره هم یوه نسخه نقل شوې ده (۱). او د پښتو اکیډمۍ پېښور په کتابتون کې یې هم یو نقل شته (۲).

په دې اثر کې لویه نیمګړتیا دا ده چې د پېښو کلونه د برکم پکې نه دي ښودل شوي بلکه د نشت په شمېر دي، پېښې هم پرله پسې نه دي، د حالاتو په منځ کې منظوم کلام شروع شي، یوه خبره پر بېر دي بلې ته ورځي (۳). همداراز په دې اثر کې دا هم یو لوی کمی دی چې د هغو جنګونو تفصیلات نه لري چې ده د خپل ژوند په وروستیو دورو کې له مغلیانو سره کړي وو (۴).

---

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۹۸ مخ، پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د محمد شفیع د مقالې پښتو ژباړه، روښانیان د مغلو تاریکبان ورکه خزانه، د هم تورک، ۲۰ مخ، د خیرالبیان سریزه ۴۶ - ۴۲ مخونه.

(۲) د پښتو اکیډمۍ د مخطوطاتو فهرست (قلمي) د کاتب الحروف ترتیب او تالیف.

(۳) روښانیان، ۹۵ مخ. پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د ډکتور محمد شفیع مقاله.

(٤) پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- د روښانانو نومورکی تالیف:

دکابل د خطي نسخو په کتابتون کې استاد حبیبي یو مجموعه موندلې چې په دې مجموعه کې یوه رساله یقیناً د بایزید روښان تالیف ده او دده یوه مرید چې همدان نومېږي په (۱۰۴۳هق) کال کښلې ده.

دا رساله د رسالهٔ غوثیه له نیمګړې نسخې نه وروسته په نیمګړي ډول شروع شوې او یو ځای په واضح ټکو پکې لیکل شوي دي:

« قال بایزید مسکین: مع الساکن ذکرالله فضیلة و ذکرالله فریضة لایذکر للانسان شیی بغیر معرفت الاسمه وچون ترا از خدای پرسند، چه جواب میدهی وچه جواب میګوئی؟ آن روز دروغ ګفتن بکار نیاید و به دروغ نګذری و نجاة نیابی که خدای تعالی به دروغ ګویان لعنت ګفته است کما قال فنجعل لعنة الله علی الکاذبین ... ».

داش هم لکه د روښان د ځینو نورو آثارو غونډې په عربي او فارسی دی او د لیکوالی بڼه یې هم دده نورو آثارو ته ورته ده او چې په صراحت سره د بایزید مسکین نوم اخلی دا هم د خیرالبیان، صراط التوحید او مقصود المؤمنین سره سم دی او بل دلیل دادی چې دا رساله داسې ختمېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«قال بایزید مسکین ابن عبدالله : راحت روح کان وصف الله وعذابه صفة البشریة ، فکل راحة یهلك عن الانسان بخیر وصف الرحمن .

این رساله مختصر کردم تمام عاملانش امن یابد جاویدان

تمت تمام شد ، کارمن نظام شد ، امید وار است بالطف باری ، همدان ابن شیخ نعمت (۱) مرید میان روښان انصاری تحریر فی تاریخ ۱۰۴۳ ق (۲) . (۳)

ددی صراحت او نورو دلیلونو له مخې استاد دا اثر دبایزید روښان یو بل ورك اثر کڼي چې ددوی په لاس راپیدا شوی او د بایزید روښان د آثارو علاقمندان ورسره اشناکیږي ، خو نوم یې تر اوسه نه دی ښکاره چې دا ده کومه رساله ده ؟

۸ - مکتوبات :

ډاکتر جهانګیر په اورینټل کالج مګزین کې په خپله مقاله کې د روښان له لیکنو څخه د ده «مکتوبات» هم یاد کړي دي خو څرګنده نه ده چې دا د ده د ښوونو یا لیکونو مجموعه ده -

(۱) اصل: نیعمت . (۲) اصل : (۱۴۳) خو د همدان په هغه مهر کې چې په همدی مجموعه لګول شوی د اسنه ۱۰۴۳ ده او دا مجموعه د همدی سړي په لاس تر خیرالبیان اتلس کاله پخوا لیکله شوې ده.

(۳) حبیبي ، استاد عبدالحی ، د خیرالبیان د عکسي نسخې سریزه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

او که مطلب یې حالنامه وي (۱) .

د تاریخونو له دې لیکو څخه چې . بایزید روښان د شاوخوا حکمرانانو د درباریانو او د علماؤ مدرسو ته د خپل مسلک په باب د استاځیو په لاس لیکونه استولي دا خبره تائیدېږي چې دده مکتوبونه دې همدا رنګ استول شوي وي او خصوصاً دا چې ده د کابل حاکم ته د روښانیانو د وژلو له کبله یو لیکلی پرو تست استولی دی (۲) د ا خبره لا سنه ټینګوي .

۹- واجید دی شلوک :

د خیر البیان مصحح او محشی ښاغلی قاسمی لیکي چې :

« واجید دی شلوک » د پنجابي یو منظوم کتاب دی چې «او نکار ناتهه» ترتیب کړی ، دځینې خلکو داخیال دی چې د دې لیکو نکی همدغه بایزید دی (۳) .

ډاکتر محمد شفیع بیا وایې چې په تذکرة الابرار کې لیکل شوي دي چې د بایزید د جوګیانو سره هم خبرې ترولې ، خو په حالنامه

(۱) قاسمی ، عبد القدوس ، د خیر البیان سریزه ، ۴۰ مخ .

(۲) په پښتو مجله کې د ډاکتر محمد شفیع مقاله ،

(۳) د خیر البیان سریزه ، ۵۰ مخ -

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې په دې باب کوم واضح شهادت نشته ، خوکه بایزید هم هغه واجید وي چې شلوك یې نظم کړی (لکه د جالندر د انصاریانو خیال دی) نو دا معلومېږي چې بایزید دعوامی هند روایاتو کافی علم لرلی او د حالنامې د مرتب څېنې اشعار به یقیناً د هغه اش په بناء لیکلی شوي وي چې د شلوك اغېزه پرې شوې وه (۱).

د بایزید روښان د لیکنو په لړ کې د از نې د « وجید اد شلوك » په نامه « د پښتو ژبې د زده کړې لارې » نومې کتاب هم یاد کړی دی (۲).

استاد حبیبي له دې کبله چې ددې اثر او د مکتوباتو پته نشته دا دواړه لیکنې د بایزید روښان په آثارو کې نه شمېري (۳).

۱۰- د روښان شعرونه :

تر اوسه د بایزید بشپړ شعرونه په لاس کې نه وو . خو د څېنو لیکنو له مخې دا اټکل کېده چې د ده دې بشپړ شعرونه هم ویلي وي .

لومړی به په کابل کې د روښان د بندي کېدلو په باب د —

---

(۱) پښتو مجله ، د ډاکتر شفیع مقاله .

(۲) قاضی فضل غفران او گل افضل خان ، « د پښتو ژبې د زده کړې لارې » ، پښتو اکیډیمي ، د پېښور یونیورسټي ، ۱۹۷۱ع ، ۱۲۲ مخ .

(۳) استاد حبیبي ، د عکسي خیرالبیان سریزه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبیاتو د تاریخ دا روایت چې د معارف له خوا یې لیکلی ولولو:

«میرزا محمد حکیم پیر روښان په سیاه چاه کې قیدي کړی و، مګر پس له څو وخته چې یې وکتل دی هلته ژوندی او د پیر اشعار یې په دغه تور زندان کې ویلي وو...» (۱)

اخوند درویزه سربېره پر دې چې د مخزن په پای کې د بایزید روښان د څلورو بي خیرالبیان یا د ونه کوي د مخزن په سریزه کې د ده د پښتو اشعارو په باب لیکي:

«و آن ... زبان افغانی شعر میگفت ... و شعرهای لایحصی به افغانان مینمود ....» (۲)

دا روایتونه ښيي چې بایزید روښان بشپړ شعرونه هم ویلي دي، خو ځینې کسان د ده خیرالبیان شعر ګڼي، نو ځکه له دې خبرو نه مراد خیرالبیان بولي، لیکن د حالنامې دا صراحت چې: «(بایزید) اول سړی و چې پښتو قصیدې، غزلې، رباعیات، قطعې، او مثنوي یې جوړې کړې، چې د ده نه اول ځینې کسانو یو-یو یا دوه-دوه نظمونه ویلي وو او بس» (۳) په دې باب چې بایزید روښان بشپړ شعرونه —

---

(۱): د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۲۷۲ مخ.

(۲): مخزن، قلمي نسخه.

(۳) حالنامه: روښانیان د مغلو تاریکیان، ۱۳۵ مخ. پښتو مجله، ډاکتر شفیع مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلي او د شعرونو دېوان یې درلود، د هیڅ ډول شک ځای نه‌ـ
پرېږدي.

همدارنګه د روښانیان په کتاب کې د بایزید یو فارسي شعر هم قید شوی دی چې ښکاري دا شعر هم له حالنامې نه اخیستل شوی وي (۱) که څه هم شعر یې کمزوری دی خو څرګندوي چې بایزید روښان دري شعرونه هم ویلي وو. خو اوس د «فرحت المجتبیٰ» له تر لاسه کېدلو نه څرګنده شو چې بایزید شعرونه ویلي او لکه حالنامه چې وایي قصیدې یې انشاء کړي دي (۲).

۱۱- سرودونه:

د حالنامې د ښکنې له مخې بایزید روښان د پښتو موسیقۍ په برخه کې هم لوی خدمت کړی دی او هغه دا چې په پښتو موسیقۍ کې یې د سلوک او رزم سرودونه جوړ کړل او حالنامې دده له خوا د شپږ جوړ کړي سرودونه یاد کړي: ناسري – (د هناسري)، پنځه پردې، څلور پردې، (دري پرده) د جنګ آهنګ، د شهادت مقام. په بایزید باندې سرود له وړوکوالي اغېزه کوله او چې سرود به ویل کېده نو دی به په وجد کې راغی (۳).

---

(۱) روښانیان د مغلو تاریکیان، ۶۸ مخ.

(۲) فرحت المجتبیٰ وروسته در پېژندل کېږي.

(۳) روښانیان د مغلو تاریکیان، ۱۳۵ مخ. پښتو مجله، د ډاکتر شفیع مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د « روښانیان » مؤلف د دوهم امیرخسرو لقب ورکړی دی(۱) په هغه دي توسن مون هم د ده سره دونه دیوه ارخښتناک اثر په توګه یاد ولای او قید ولای شو.

۱۲- فرحت المجتبیٰ:

دا د بایزید روښان یو منظوم اثر دی چې د ښاغلي زلمي هیوادمل په زیار او هاند د علم نړۍ ته ور وپېژندل شو. ارواښاد دوست محمد بهیخ په کندهار کې د روښانیانو د مکتب یوه نیمګړې نسخه درلوده چې په ۱۳۵۳ ش (۱۹۷٤ ع) کال پښتو ټولنې ته یې را نیوه او د روښاني رسالې په نامه یې خپره کړه، بیا په ننګرهار کې ښاغلي زلمي هیوادمل د دې کتاب تر دې نسخې بشپړه نسخه پیدا کړه چې هلته لیکل شوې وه: « دا تصنیف د میاروښان دی » خو کله چې دی هند ته لاړ، هلته یې د ډیلي په ملي موزیم کې د همدې کتاب یوه بشپړه نسخه وموندله چې نوم یې « فرحت المجتبیٰ » دی او په دې اساس ثابته شوه چې دا اثر هم میاروښان تالیف کړی دی. اثر سرتر پایه د قصیدې په بڼه، دلنډیو په سجع: « ... ینه » ویل شوی او روښاني تصوف یې روښانه کړی دی(۲).

---

(۱) روښانیان، ۱۳۶ مخ.

(۲) خیرالبیان، د حبیب الله رفیع سریزه، د قاسم بنوي چاپ، ۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۹) خوړیان:

استاد حبیبي لیکي چې راورتي د خپل پښتو ګرامر په سریزه کې خیرالبیان د «خوړیان» په نامه یاد کړی دی(۱) خو سرالف کیرو د ده پټهانز په ار دو ترجمه کې په واضح ټکو لیکلي شوی چې د بایزید ډېر مشهور آثار خیرالبیان او خوړیان دي (۲) اما په دې برخه کې یې کوم سند نه دی وړاندې کړی.

کله چې په دې باب له استاد حبیبي سره وغږېدم هغوی وویل چې په دې نامه د بایزید کوم اثر وي، نو ښایي چې دا «خوړیان» د «خوږې پاڼې» او سنتي شکل وی.

زما اټکل دا دی که پیر روښان «خوږې پاڼې» لرې نو د ابه هماغه «مکتوبات» وي چې وړاندې یاد شو، نو ځکه ما «خوړیان» ته د بایزید د آثارو په شمېره ورنه کړه او د سوالیې په نښه مې قید کړ.

---

(۱): حبیبي، پوهاند عبد الحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۰۱ مخ

(۲): سراولف کیرو، پټهان، د سید محبوب علی اردو ترجمه، پښتو اکیډمي، ۱۹۶۷ع کال، ۲۸۱ - ۲۸۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲)

روښانان دوله لیکني

تر دې ځایه مو د بایزید روښان هغه لیکني او آثار یاد کړل چې پخپله زموږ په لاس کې وو او یا د تاریخي سندونو له مخې د ده ګڼل شوي دي، اوس به نو هغه لیکني یا دې کړو چې په تر لاسه شویو نسخو کې د لیکوال نوم نشته خو د اټکل له مخې یې د ده بللای شو:

۱۳/۱ - رساله غوثیه:

د استاد حبیبي له خوا د بایزید روښان د یوه نوموړکي اثر د راپیدا کیدلو په برخه کې مو ویلي وو چې له دې اثر سره ځینې نورې رسالې هم په یوه پښتي کې ګنډلی شوې دي چې په هغو کې یوه هم رساله غوثیه ده، د ا رساله د پای پاڼې نه لري نو ځکه یې مولف نه دی ښودل شوی، خو استاد حبیبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اټکل کوي چې د دې رسالې د لیکوالۀ د ډول او مطالبو ادا
د پیر روښان آثارو ته ورته ده، که موږ د دغې رسالې شباهت
د روښان له نورو آثارو سره په مضامینو او ناوړې عربي انشا
او ماتو ګوډو دري منظوماتو کې وګورو نو ضرور د افکر پیدا
کېږي چې دغه رساله غوښه به هم د بایزید تالیف وي (۱).

---

(۱) استاد حبیبي، د عکسي خیر البیان سریزه، ۳۳ - ۳۴ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳)

د روښان د پیروانو لیکنې

بایزید روښان ډېر پیاوړي او ایماندار ملګري درلودل چې ټول د سیاست په ډګر کې سربېره د ادب او عرفان په ډګر کې هم ګڼندي وو او اکثرو یې لکه د ده غونډې پر دوو، درېو او ان څلورو ژبو لیکنې کولای شوې، چې دلته یې د لیکوالو ملګرو په لیکنو غږېږو:

(۱): «ارزاني»

د بایزید له تکړه ملګرو نه یو هم ارزاني دی چې لکه ده غونډې یې په څلورو ژبو کښنې کولای شوې او شعرونه یې ویل، سربېره پر هغو آثارو چې ده لیکلي، حُینې کسان-

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې د خیرالبیان په لیکلو کې هم لاس لري (۱) او میا- روښان د پښتو لیک دود رساله دده په سپارښتنه لیکلې ده (۲). خو په خیرالبیان کې داسې برخې نه لیدلې کېږي چې هغه دې له بایزید نه پرته بل چا لیکلې وي او خصوصاً داچې خیرالبیان بایزید روښان په یوازې ځان لیکلی له هغه وصیت نه هم ښکاري چې حالنامې قید کړی او دده خپلو ملګرو ته د مړینې په وخت ویلي وو چې ما هرڅه په خیرالبیان کې لیکلي او زما لارښوونې د خیرالبیان په وسیله بشپړې شوې دي (۳) او هم د رسم الخط د رسالې په باب داخبره سمه نه ده ځکه بایزید پخپله دده تورو ته کل خدایي الهام بولي (۴).

دارزانی لیاقت او علمي قوت دومره زیات و چې حتی مخالفینو هم سترګې نه شوې پټې پټولای چې ان- اخوند درویزه هم دده فصاحت او تېز فهمي منلي ده (۵).

ارزانی په تمام سربند، زمند، خوښکی او دقصور او سپد ونکی و، د پلار نوم یې برهان و (۶) او دوه نور-

---

(۱): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ. د روښانیان ۹۳ مخ او نور.

(۲): ورکه خزانه، دوهم ټوک، ۲۰ مخ او داسې نور.

(۳): پښتو (مجله) ۲ کال، ٤ ګڼه د ډاکتر محمد شفیع مقاله.

(٤): وګورئ د خیرالبیان د سرخور لس مخ نه. (۵) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(٦): دا مطلب دده پخپل دیوان کې راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اديبان ملا علی او ملا عمر چې دوی هم د پير روښان پېروان وو ورونه وو (۱). عبدالحليم اثر بې له دې چې سند وښيي د ده نوم محمد عزيز ارزاني ليکلی (۲)؛ د ارزاني څو ند د ده د خپلې وينا له مخې تر يو زر او لسم (۱۰۱۰) لېږدي (هـ ق) کال پورې يقيني دی:

داغزل په تاريخ ښکلی په حساب د دوست «دغوی»

«غين» «زر» «دال» «يې» څلور دی په شپږ يا د حساب ده وه دی (۲)

ده هم لکه د پير روښان غوندې ډېر آثار ليکلي چې تر اوسه يې دا ليکنې تر لاسه شوي او يا په آثارو کې يادې شوې دي:

۱/۱۴ - دارزاني پښتو ديوان:

ارزاني په پښتو کې يو لوی ديوان کښلی دی چې تر ټولو بشپړه نسخه يې استاد حبيبي ليدلې ده، د استاد حبيبي د يادښت

---

(۱) د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲۸۲ مخ.

(۲) روحاني رابطه او روحاني تړون، ۵۲۵ – ۵۲۷ مخونه. ښايي د اشتباه ښاغلي اثر ته د ارزاني له دې شعر نه ور پېښه شوې وي: دی په خوېشکو کې عزيز* دو الدنوم يې برهان دی

حق دلته له عزيز نه په هيڅ ډول د امقصد نه راوځي، چې دا دې د ده نوم وی، بلکه د شعر نه د دوی معناوې اخيستی شو، يا دا چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې عزيزي يا عزيزخېل دي او يا يې مطلب دا دی چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې يوه درنه او معززه کورنۍ ده.

(۳): د ارزاني ديوان، ۸۸ مخ، د بېنوا د کتابتون لاس کښلې نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له مخې د دې نسخې او یا پاڼې غزلې د رلو دي چې (۱۴۰) مخه کېدلې، (۱۴۰) پاڼې تخلوېږي وي چې د وه سوه اتیا مخه کېدلې، په هر مخ کې یې پنځلس کرښې وي، چې په دې شمېر یې ټول بیتونه شپږ زره کېږي. استاد حبیبي دا نسخه د پېښور په بالاماڼي کې د سید فضل صمداني په کتابتون کې لیدلې وه (۱). د ده د دیوان یوه بله نسخه د برټش موزیم د پښتو په قلمي نسخو کې په (۴۴۹۶) نومره خوندي ده (۲). ښاغلی رښتین دا نسخه د ارزاني په خپل قلم کښلې (۳) خو د برټش موزیم په فهرست کې د اټکلي نشته، د دې دیوان د یوې نسخې نقل د بېنوا په کتابتون کې هم شته (۴)، د دې دیوان یوه نسخه د پېښور د موزیم په کتابخانه کې هم وه (۵)، د پېښور د پښتو اکېډمۍ په کتابتون او د محمد نواز خټک سره یې هم د دیوان نسخې شته (۶) او هم د ارزاني د برش غزلې ښاغلي همېش خلیل د ورکې خزانې په لومړي ټوک کې خپرې کړي دي (۷).

---

(۱) د استاد حبیبي قلمي یادداښت. (۲) د برټش موزیم د پښتو نسخو کتلاګ، ۱۹مخ، ۱۹۶۵ کال ع. (۳) وګورئ: هېواد، ۱۹ کال، ۱۱۶ ګڼه، ۱۳۴۶ کال د زمری ۲۴، د ښاغلي رښتین د پښتو د خطي نسخو فهرست.

(۴) په دې لیکنه کې له همدې نسخې نه استفاده شوې ده. (۵) پښتو مجله لومړی کال، ۴ ګڼه د مولانا عبدالقدوس قاسمي مقاله، د بایزید روښان مذهبي افکار. (۶) ورکه خزانه، لومړی ټوک ۲۹۱-۲۹۲ مخونه.

محمد نواز خټک دارزاني دیوان قلمي نسخه تر خپلې مړینې یوه اوونۍ وړاندې د پېښور پښتو اکېډمۍ ته له خپلو نورو آثارو سره وبخښله.

(۷) ورکه خزانه، ۱۸۲ - ۲۰۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزاني د دېوان ټول شعرونه د تصوف او سلوک په باب دي او د وحدت الوجود درانه بحثونه يې په خوږه ژبه پکې رانغښتي او د کامل پير د موندنې سپارښتنه يې پکې کړې ده.

دی پخپله هم د خپل دېوان په باب وايي :

د فقير پښتو دېوان دی　　دا دېوان حقاني خوان دی (۱)

بيا په همدې بوللې کې وايي :

دی ريخته په څلور ژبو　　دی بيان په څو الوان دی (۲)

او ورپسې د خپل دېوان محتويات پخپله پخپل شعر کې يادوي سره له دې چې ښاغلی همېش خليل په ورکه خزانه (۳) او استاد حبيبي د پښتو ادبياتو په تاريخ (۴) کې د ارزاني دا شعر د بايزيد روښان او خيرالبيان په باب ګڼلی او وايي چې ارزاني خيرالبيان ته دېوان ويلي دی، خو د ده د دېوان له ژورې کتنې څخه ډېره ښه څرګندېږي چې فقير ده ځان ته ويلي نه بايزيد روښان ته او پر دې سربېره ټولو روښاني شاعرانو له ځان سره د فقير کلمه راوړې او بايزيد روښان ته «مسکين» وايي نه «فقير».

د فقير دېوان پښتو دی　　د سعدي دی له شيرازه

---

(۱): د ارزاني دېوان، قلمي نسخه، ۶۵ مخ.

(۲): 〃 〃 〃 〃 ۶۹ مخ.

(۳): وګورئ: ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۲۹۰ - ۲۹۱ مخونه.

(۴): وګورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ، دوهم ټوک، ۳۰۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی خپله وینا منطق الطیر هم بولي او د لوی کلام (قرآن)
پښتو تفسیر یې هم بللی دی :

دغه شعر دی لوستلی   پرځپل من منطق الطیر (۱)

* * *

دی د لوی کلام کلام دی   په پښتو کښلی تفسیر دی (۲)

۱۵/۲ - دارزانی بې نومه مجموعه :

دارزانی پښتو دیوان د په لاس کې نسخې له مخې په ۱۰۶ مخ
کې ختمیږي او په یوه رباعي کې وایي :

دا دیوان دلته تمام دی   کل د دین په اهتمام دی
چې د دین پښتو کلام دی   دی بیان له حق اسلام دی

بیا له «بسم الله الرحمن الرحیم» نه وروسته یوه بله مجموعه
پیلیږي چې تر بېلو بېلو سرلیکونو لاندې یې په پرله پسې
څلوریزو مطالب نظم کړي دي . تر اوسه په پښتو کې لومړی
شاعر دی چې په څلوریزو کې یې سره موښتي او اوږده مطالب
راوړي دي . د دې مجموعې سرلیکونه : «حمد، نعت، ادب، میوه-
داره ونه (خیر رسول) د حسن منصور وصف، دژوند او-

---

(۱) : د ارزانی دیوان (قلمی نسخه) ۸۷ مخ

(۲) 〃 〃 〃 〃 〃 〃

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مړه کېدلو بیان، نصیحت، اخلاص بیان، طمع، د پنځ بنا ی مسلمانی بیان، دشریعت بیان او له دې وروسته یې د روښانی تصوف اته پوړې ځپرلی، د الله تعالی پاک نوم یادول، د فلک دګردش بیان، دمرګ بیان» او نور دی. دا مجموعه د دیوان له ۱۰۶ مخ نه وروسته چې دیوان ختم شوی شروع کېږی او بیا تر ۳۱۸ مخ پورې رسیدلی، خو بیا هم تر سره شوې نه ده او نوره نسخه نیمګړې ده، له دې نه سبکارې چې دا رن آنی دا مجموعه چې د روښاني لارې مهم مطالب یې پکې ویلی، د ده د دیوان نه زیاته او لویه وه.

۱۶/۳ - دحضرت رسول خوب:

دحضرت رسول خوب دارن اني بلکه د ده چې دیوی یې قلمي مجموعې په او ومه برخه کې په ځانګړې توګه خوندي شوې ده[۱].

په دې نسخه کې په ۲۳ بېلو بېلو برخو کې د پښتو د ځوانیو وینا وال وینا وې راغلي دي او د کلتور او اطلاعاتو وزارت په خطي کتابتون کې ساتله کېږي[۲].

---

(۱) وګورئ: د پښتو ځوانه تذکرې، حبیب الله رفیع، د تاریخ او ادب ټولنې خپرونه، ۶۴ مخ.

(۲) دن یاتې پښتو ندګلوی لپاره وګورئ: کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ ګڼه (د ۱۳۵۲ کال وری - غبرګولی) د پښتنو یوه نومورکې مجموعه» د لیکوالکې مقاله.

په دې رساله کې ارزاني د حضرت محمد (ص) یو خوب تشریح کړی دی:

دا کیسه په دې څلوریزه پیل شوې:

(واوره) ای د آدم زویه ورځ به د رښتیو لویه
که هغه خواري وویني تا به بیل کاندي له زویه

* * *

او د پای څلوریزه یې داده:

ارزاني ولې نه ژاړې خپل مقصود ولې نه غواړې
هوی ستا د عمر شپې څوک ولاړې دي څوک ولاړی

همدا کیسه د عبدالغني کاسي په جونګ کې د «فقیر سلیمان» په نامه (دالفاظو په لږ تغیر) راغلې ده[1] خو له سبک، جوړښت او څلوریزې توب څخه یې څرګندېږي چې ویونکی به یې ارزاني وي.

۴/۱۷- د ارزاني نثر

د ارزاني د نثر هم یوه کوچنۍ رساله شته چې د ده له بشپړ- دیوان سره یو ځای وه او استاد حبیبي خوندي ترې کړې دی (۲).

---

(۱) دا جونګ د بیانات افغاني په نامه په ۱۱۴۲ هق کال په ملتان کې د عبدالغني کاسي په قلم کښل شوی او خطي نسخه یې د لیکونکي په کتابتون کې خوندي ده.
د زیاتې پېژندګلوې لپاره وګورئ: ادبي ستوري، د لیکونکي تالیف، ۱۳۵۲ - پښتو ټولنه.

(۲) دا یادونه ارواښاد استاد حبیبي ماته راسپارلې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نثر کې هم لومړی دیني مسایل او د اسلام پنځه بناوې بیان شوي دي، بیا یې د روښانی تصوف اته مقامات پکې څېړلي، وروسته یې روح څېړلی لکه: روح جاری، روح مقیم، روح امین روح قدسي او په دې پسې یې نور مسایل راوړي دي.

دا رنگه نثر د بایزید روښان په نسبت ډېر روان، خوږ له وینګ سره سم او سجع ډېره کمه پکې ده.

د دې نثر یوه کوچنۍ ټوټه به د نمونې په توګه وګورو:

«ترو ذکر دې وړکه - دسرې اندامو نه خدای که‌ی دی، دهر اندام بخره شته، سترګي خدای کتو لره کړي دي، او خله (خوله) خدای خبرو لره کړې ده، او پوزه خدای دم لره کړیدا، او غوږ خدای او ریدو لره کړیدی او پښي خدای یا نه لره کړیدي او زړه خدای یا د لره کړیدی چې هیڅ دم د خدای له یاده مه یې تش نشا سه او مه یې و باسه».

۵/۱۸ - چهار رسا (؟):

اخوند درویزه په تذکرة الابرار کې د ده یو کتاب د «چهار رسا» په نامه هم یاد وي(۱)، چې استاد حبیبي په پښتانه شعرا کې هم دا نوم راخیستی (۲) خو پوهاند رښتین د پښتو ادب تاریخ -

---

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۲): پښتانه شعرا، لومړی ټوک، ۲۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دا نوم بې له کوم سنده «چار رساله - چار زبان» سنبو دلی (۱)، د ادبیاتو د تاریخ په کتاب کې یې بیا دا نوم د راورټي په حواله «چهار رساله» کښلی دی (۲).

څرنګه چې د دې کتاب نسخې په لاس کې نشته نو نشي ویل کېدای چې اصلي نوم به یې څه وی، البته کېدای شي چې اخوند درویزه دا کتاب لیدلی وي نو ځکه یې «چهار رما» بللی دی.

۱۹-۲۰-۲۱/۶-۸۷ - دارزاني عربي، فارسي او هندي شعرونه

اخوند درویزه لیکي:

«ارزانی چون تیز فهم وفصیح زبان بود، در انواع ضلالت وبدعت شعر افغانی، فارسی و هندی وعربی بیان کرده» (۳).

ارزانی پخپله هم وایي:

دی ریخته په څلورژبو   دی بیان په څوالوان دی (۴)

* * *

یا: هرغزلي د دل تاردی   چې اوبه لی دا چوتار دی
په څلور ژبو اوبدلی   دارزاني افغان کښتار دی (۵)

---

(۱): د پښتو ادب تاریخ، ۳۷ مخ.

(۲): د پښتو ادبیاتو تاریخ، صدیق الله رښتین، د ادبیاتو پوهنځی د څلورم ټولګي له پاره، د پوهنتون ګستنري چاپ، دارزاني برخه.

(۳): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(٤): دارزاني دیوان، ٦٦ مخ.

(۵): دارزاني په قلمي دیوان پورې نښتې مجموعه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حافظ عبدالقدوس قاسمي لیکي:

«ده په فارسي، هندي او پښتو درې ژبو کې شاعري کوله او په هره ژبه کې یې یو یو دیوان لرلو، د ده فارسي او هندي اشعار لا ورک دي (۱).

سناغلی همېش لیکي:

«ارزاني د خپل دور یو فصیح او بلیغ شاعر و چې د پښتو نه پې علاوه په فارسي، عربي او هندي کې هم اشعار ویلي دي، بلکه په دغه درې واړه ژبو کې یې لکه د پښتو دیوانونه ترتیب کړي دي» (۲).

دا ټول پخوانی او اوسني روایات څرگندوي چې ده هم لکه خپل پیر میا روښان غوندې په څلورو ژبو ویناکړې ده خو له بده مرغه چې د عربي، فارسي او هندي اشعارو یې لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوې او دا دیوانونه یې ورک دي.

۹/۲۲ - د ارزاني مگویات:

د روښانیانو دپېر خبرې په رمز او اشاره دي او خصوصاً ارزاني هرڅای وایي چې زما خبره رمز او اشاره ده، نو پوره خبره نشم کولای او له پراتحال نشم ویلای:

(۱) پښتو مجله، لومړی کال، څلورمه گڼه (۱۹۵۹ ع).

(۲) ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۳۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په دې اساس د ده په شعر ونو کې داسې خبرې هم راغلي چې هغه بايد هرچا ته ونه ښيي، علهچې يې دا ديوان ـ ترتيباوه نو دا مګوياتشعرونه به يې ترې بېل کړي اوله ځانه سره يې خوندي کړي دي، په دې برخه کې دی پخپله صراحت ـ کوي :

دال ـ د دې ديوان خبرې   ګل د زړه د ی مرغلرې
واړه ګو (ی) يې دي پيلي   کل «مګوی شوې ځنې لرې (۱)

او دا صراحت ښيي چې ده به د مګويات مجموعه بېله جوړه کړي او له ځانه سره ساتلې وي، کاش دا خبرې هم تر لاسه شوې وای چې د دوی د زړه له اصلي خبرو نه خبر شوي وای !

ملا عمر (۲)

ملا عمر خو ښکي د اړن آني ورور دی، دی هم د علم او قلم څښتن کڼل شوی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې يې نوم راغلي او ورو ستيوا خځو هم ياد کړی دی .

---

(۱): د ارزاني ديوان، قلمي نسخه، ۹۶ مخ.

۱/۲۳ - د ملا عمر شعرونه:

د ملا عمر شعرونه تر اوسه چېرې نه وو لیدل شوي، یوازې استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې کښلي چې دده او دده د بل ورور علي محمد په شعرونو به د دې اثر په دریم ټوک کې خبرې وکړو (۱)، تر اوسه د پښتو ادبیاتو د تاریخ دریم ټوک نه دی خپور شوی، نو ځکه د ملا عمر شعرونه د چا لاس ته نه دي رسېدلي، له ما سره د عبدالغني کاسي د «بیانات افغاني» په دوهمه برخه کې د عمر په نامه یو نظم شته، د دې جونګ زیاتې وینا وې د روښانیانو سبکاري نو ځکه زه دا اټکل له مخې دا شعر د عمر روښاني «ګڼم او دا چې د فکر او محتوی له مخې هم دا شعر د روښاني شاعرانو د مکتب سبکاري، دا اټکل لا پسې پیاوړی کوي، د دې شعر کسر دا دی:

د ګور غه تنګه خونه، نې دریڅه شته نه یې وروڼه
په ګور کې د بدانو ښادي نشته لوږ د لوږ، عذابونه

علي محمد (۳)

ملا علي محمد د ارزاني بل ورور دی، دی هم ښه ادیب او د خوږې وینا خاوند دی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې —

(۱) وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم راغلی او ورو ستیو اخځو نو هم سبو دلی دی.

۱/۲٤ - دعلي محمّد شعرونه :

ما ته دعبد الغنی کاسی له جونګ نه دمیا علي محمد په نامه هم یو نظم لاس ته راغلی چې په ادبي ستوريکې مې خوندي کړی او اټکل کېږي چې دا شعر هم دده دی (۱).

ځينې کسانو دحالنامې بشپړ ونکی علي محمد مخلص او دا علي محمد یو بللی دی، خو څرنګه چې دا رزاني پلار دده دخپل صراحت له مخې برهان نومېده نو ځکه ددې علي محمد پلار هم برهان دی، سره له دې چې دحالنامې دراغوندوونکي علي محمد پلار دده دخپل صراحت له مخې ابابکر کندهاري دی نو ځکه دواړه علي محمده یو تن نه دی او دمخلص تخلص هم باید دیوه له نامه سره مل کړو، نه د دواړو.

دعبد الغنی کاسی له جونګ نه دمیا علي محمّد تر لاسه شوی شعر چې په قوي اټکل دهمدې علي محمّد دی یو خاص ډول جوړ ښت لري، تصوفي مطالب پکې راغښتل شوي او دشعر جوړښت یې داسې دی چې په ویلو سره يې سړی دیوه خاص آهنګ احساس پکې کوي او دا ښيي چې دا او دنورو شاعرانو دې ته ورته شعرونه به چې په دې -

---

(۱) : وګوره : ادبي ستوري، لومړی شاعر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جونګه چې خوندي دي په خاصو صوفيانه حلقو کې په يوه خاص وزن ويل کېدل (۱) او چې يو ځل بيا ته تر شا وګورو او د بايزيد روښان له خوا د سرودونو د جوړولو په برخه کې - دده له خوا د سلوک د سرود ايجاد را يادکړو نو بيا دا اشکال هم کولای شو چې دا خاص ډول شعرونه به له همدغه سرو د سره چې بايزيد روښان ورته جوړ کړي وو، ويل کېدل او روحي تزکيه به يې ترې تر لاسه کوله (۲) او هم دد ې جونګه هغه شاعران چې شعرونه يې د علي محمد د ی شعر ته ورته دي، روښاني شاعران ګڼلای شو.

(٤) ميرزاخان انصاري

ميرزا خان انصاري د بايزيد روښان لمسی او د روښاني تصوف او لار ې روښانو نکی شاعر دی.

۲۵/۱ - دميرزاخان ديوان:

دميرزا خان انصاري ديوان د ر ې برخې لري، دد ه دديوان په لومړ ۍ برخه کې يو ه او يا ده الف نامه ده، بيا-

(۱): دد ې صوفيانه حلقې په باب وګورئ: ادبي سټوري له ۱- ۱۷ مخ پورې.

(۲): وګورئ: په همدې رساله کې د روښان د ليکنو او آثارو برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بولۍ (قصیدې) او ورپسې بدلې (غزلې) راغلي دي، د چاپي نسخې ټول پاړکي یې ۲۵۲ ټوټې دي (۱).

د میرزا خان انصاري د دیوان نسخې د لندن، پېښور، کابل او په ځینو نورو کتابخانو کې شته. څو نسخې یې په برټش موزیم کې خوندي دي، دوې نسخې یې د پښتو ټولنې په کتابتون کې، یوه یې د اطلاعاتو او کلتور وزارت په خطي کتابتون کې، یوه یې په کوټه کې د سیال کاکړ په کتابتون کې او یوه نیمګړې نسخه یې د لیکوال په کتابتون کې ده او نورې نسخې یې هم په بېلو - بېلو کتابتونو کې شته. یوه نسخه یې چې د دوو نسخو له مخې ترتیب شوې د ډېره پخوا په ۱۳۳۴ هـ ق کال د کندهاري تاجرانو له خوا په لاهور کې د دیوان میرزا احمد افغاني په نامه خپره شوې ده، او هم یې یوه نیمګړې نسخه همېش خلیل په پېښور کې خپره کړې ده او بیا یې نسبتاً بشپړ متن په ۱۳۵۴ هـ ش کال پښتو ټولنې د څو خطي نسخو تر مقابلې وروسته چاپ کړی دی. د ده د دیوان څو څو بولۍ د روسي ختیځ پوه دورن په مجموعه کې هم خوندي دي (۲)، په چمن بې نظیر، ګلشن روه کې یې هم د وینا څو بولۍ راغلي دي (۳).

---

(۱) د دې نسخې د زیاتې پېژندګلوۍ لپاره وګورئ: د زېري د ۱۳۵۲ هـ ش کال په کلکسیون کې د لیکوال مقاله.

(۲): وګورئ: د دورن مجموعه «کریستوماتي» د ۱۸۴۷ع کال چاپ ۲۵۴-۲۷۳ مخونه.

(۳): وګورئ: د پښتو پخوانۍ تذکرې، د لیکوال اثر، وروستۍ برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمیرزا خان انصاري په شعر کې هم روښاني لاره او مسلک تشریح شوی دی او شعر ونه یې دڅېړ له پلوه هم د ارزښت وړ دي.

(۵) - دولت لواڼی

دولت لواڼی د پښتو یو خوږ ژبی شاعر، د میا روښان مرید او د دیوان خاوند دی، اټکل کېږي چې د لسمې پېړۍ په دوهمه نیمایۍ کې به زېږېدلی وي.

۲۶/۱ - د دولت دیوان:

(د دولت لواڼی نه یو لوی دیوان پاتې دی چې بدلې، بوللې، غزلې، دوه اینۍ (مثنوی) او د شعر نور ډولونه پکې خوندي دي، او سه لومړی شاعر دی چې په رکنی عروضو سمې یې پالې کې - ویلي او موږ ته را پرې ایښي دي (۱). د ده د دیوان یوه نسخه په برټش موزیم کې خوندي ده، دوې نسخې یې د هند د رامپور په رضا لایبریري کې، یوه یې په کابل او بله د غزني د البیروني په کتابتون کې ساتله کېږي (۲).

---

(۱): د تفصیل له پاره وګورئ: د دولت لواڼی د دیوان سریزه، د استاد رشاد لیکنه.

(۲): د دې نسخو پته ما ته کران ملګري ښاغلی هېواد مل له بېلو بېلو اخځونو نه تر لاسه کړېده.
(زلمی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

بله نسخه يې د هند په لايبرېرۍ کې شته (۱) او چاپي نسخه يې لومړی ځل د پښتو ټولنې له خوا د بايزيد روښان د نړيوال سيمينار په وياړ زموږ لاس ته راورسېده.

د ده شعر هم لکه د نورو روښاني ويناوالو غوندې د تصوف او سلوک له بحثونو ډک او د روښاني لارې د روښانولو په برخه کې لکه د نورو روښاني آثارو غوندې يو ګټور او د پښتو شعر غوره اثر دی.

د ده ديوان پنځه او په دريو دفترونو ويشل شوی دی، دی هم د نورو روښانيانو غوندې الف نامې لري او د شعر محتوی يې د نورو روښانيانو سره توپير نه لري. د ده قلمي نوري ليکنې تر اوسه نه دي پېژندل شوي او زموږ په لاس کې نشته.

(۶) - علي محمد مخلص

علي محمد مخلص د ابابکر کندهاری زوی او د حالنامې راغونډوونکی يو روښاني ليکوال او شاعر دی. دی په روښاني شاعرانو کې زيات شهرت لري، ميرزاخان انصاري او دولت روښاني يې يادونه کړې او د خوږې وينا خاوند يې ګڼلی دی.

---

(۱) د هند په کتابخانو کې د پښتو خطي نسخې، ۶۵ - ۶۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱/۲۷ - حالنامه :

په حالنامه کې بایزید روښان خپل حال لیکلی و (موږ مخکې خبرې پرې وکړې) بیا دا کتاب داورنګزیب په وخت کې دده یو عالم مرید له سره راغونډ کړ او د روښانیانو پاتې احوالونه یې پرې ور زیات کړل. د حالنامې په یوازینۍ نسخه باندې چې د علیګړ په پوهنتون کې ساتله کېږي لیکل شوي :

«حالنامهٔ میا روښان مشکل آسان از تألیف علوخان شینواری»

خو په سریزه کې یې د مؤلف نوم علي محمد کندهاری دابکرزی دی (۱).

ځینو اخځونو دا ستړی علي محمد دارزانی ورور بللی دی، خو دارزانی او ددې علي محمد د پلرونو د نامه سره بېلتون داخبره بې باوره کوي او موږ مخکې خبرې پرې وکړې.

همدارنګه دا علي محمد ځان د بایزید انصاري دکورنۍ مرید او خادم ګڼي نه یوځلې د بایزید، سره له دې چې علي محمد د بایزید د لارې او سنګرملګری او لکه چې روښان پیر ارزانی هند ته واستاوه نو علي محمد او ملاعمر چې دارزانی ورونه وو، هم ور سره ورته پاتې شول (۲)، د حالنامې په سریزه کې - علي محمد په دې توګه لیکي :

---

(۱) : کابل مجله، ۱۳۴۳ هش کال، د وهمه ګڼه، د میا روښان حالنامه، د ښاغلي رښتین لیکنه.

(۲) : تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ (دا ټول چې ارزانی له بایزید نه ولاړ، خوحالنامه وایي چې بایزید واستاوه.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

«الحمد لله حمداً کثیراً ـ بعد حقیر فقیر علی محمد ابن ابابکر قندهاری
مرید و خادم خاندان بایزید انصاري قدس الله سره العزیز...»(۱)
د حال نامې میکرو فلم د کابل پښتو ټولنې او د پېښور پښتو
اکېډمۍ ته راسېدلی او ښايي چې په سپېلو سرايي د روښانیانو
په باب ډېرې نورې تاریکۍ هم روښانه شي.

۲/۲۸ - د علی محمد مخلص دیوان:

میرزا خان انصاري او دولت لواڼي د مخلص مخلصانه ـ
یادونه کوي او شاعري یې ستايي. د ده د دیوان نسخې ډېرې
کمیابې دي، یوه نسخه یې په برتانش موزیم کې په (۶۷۵۶) نومره
خوندي ده (۲) او هم د روحاني رابطې او روښاني تړون کتاب
له اخځونو (مأخذونو) څخه ښکاري چې د مخلص د دیوان کومه
نسخه د دې کتاب له مؤلف سره هم وه او د ده یو نیم غزل یې
ترې راخیستی دی (۳).

۲۹/۳ - رساله:

دا یوه منثوره تصوفي رساله ده چې منظومې برخې هم لري
د دې رسالې یوه خطي نسخه د بنګال ایشیاټک سوسایټۍ په کتابتون ـ

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۲ هـ ش کال، دوهمه ګڼه.

(۲): وګورئ: د برتانیا د خطي نسخو کتلاګ، د ۱۹۶۵ کال چاپ.

(۳): وګورئ: د روحاني رابطه او روحاني تړون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خوندي ده چې (۱۳) پاڼې لري او مخلص خپل نوم داسې پکې راوړی دی:

ومخلص، ته یې ځرګند په هر آوان کـــه
مرګ، ژوندون، حشر، قیامت څو مقاماستــه (۱)

واصل روښانــــي (۷)

واصل یو بل نامتو روښانی شاعر دی چې په یوولسمه هجري پیړۍ کې یې ژوند کاوه او دحالنامې هغه نسخه چې د دبستان مذاهب مؤلف استفاده ترې کړې، له ده سره وه او اټکل کېږي چې د میا واصل روښاني او د دبستان مذاهب دمؤلف لید نه کتنه تر ۱۰۵۷ کال وروسته او تر ۱۰۶۳ ه ق کال نه مخکې شوې ده (۲).

۱/۳۰- د واصل پښتو دیوان:

د واصل داشعارو بشپړ دیوان لا تر اوسه لاس ته نه دی راغلی، خو دنورو روښانی شاعرانو ددیوانونو له مخې اټکل کېږي چې ده به هم لوی دیوان درلود. دواصل یوازې یوه بوللـه او پنځلس غزلې دملا اختر له بیاض نه داستادـ

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، ۱۱ - ۱۲ مخونه.

(۲) وګورئ: دواصل روښانی دځو شعرونو سریزه، د استاد عبدالشکور رشاد په قلم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالشکور رشاد په زیار ترلاسه شوی چې د خوشحال خان ولد ملي نصیحت نامه دروسیان سیمینار له پاره د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې او دو اصل دد بوان یوه بشپړه نسخه بناغلی هبوادمل د هند په رضالایبریرۍ کې وموندله چې په ۱۱۸۶ هـ ق کال ملا عطاء الله لیکلې او (۹۸) پاڼې لري (۱).

۲/۳۱ - د واصل الفنامې:

د واصل دري الفنامې چې له الف نه تر یا یوه یې د مربع په بڼه ویلي شوي دي او په هر بند کې یې یو یو حرف عرفاني تفسیر ... دي د عبد الغنی کاسی په جونګ کې خوندي دي چې د کاتب الحروف په سریزه او تصحیح د کابل پښتو ټولنې له خوا په ۱۳۶۰ هـ ش کال د کابل مجلې خپرې کړې دي.

۳/۳۲ - د واصل دري شعرونه:

پوهاند رشاد لیکي: د تاشکند په خطي کتابخانه کې د دیوان واصل په نامه یو کتاب خوندي دی، د دې دیوان شروع داسې شوې ده:

منکشف شد تا رموز علم الاسماء مرا

ماسوی الله در نیاید در نظر اصلا مرا

د کتلاک مؤلف ور ته کنبلی دي: «دا دیوه هندي شاعر

(۱): د هند د کتابخانو پښتو قلمي نسخې، ۱۰۳ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پارسي اشعارو مجموعه ده(۱) مونږ چې دې ته وګورو چې روښانیانو په خپلو ليکنو کې لاس شوي نه وو بيا هم چې ښايي و اصل به د دې شعرونه هم ويلي وي ، خو بيا هم خو د ا نسخه و نه کتله شي پر يکړه حکم نشو کولای .

(۸) خواجه محمّد روښاني

خواجه محمّد يو بل روښاني شاعر دى چې په حالنامه کې يې يادونه شوې ده .

۱/۳۳ - دخواجه محمّد شعرونه :

د حالنامې په ٤۰۹ مخ کې د خليفه خواجه محمّد شعرونه راغلي دي ، سره له دې چې د اشعار کاتب غلط ليکلي خو بيا هم لوستل کېداى شي ، ځ به يې کند هاريه ده او د شعرونو بحر يې لنډ دى(۲) .

ما ته يو جونګ لاس ته راغلى چې په پښتو کې ښايسته خان نومي کښلى دى ، په دې جونګ کې دخواجه محمد په نامه پا ړکي خوندي وو ، د اشعرونه د وه ډوله وو ، يو ډول يې لنډ بحر کې په يوځاى

---

(۱) : وګورى : دهمدي شعرونو سريزه ، ۱۶ مخ .

(۲) : روښانيان يا د مغلو تاريکيان ، ۱۱٦ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ږوند لیکل شوی وو، چې دواړو د ولو بیلې - بیلې بڼې د ولوړې او دیوه شاعر نه ښکاره کېدل، خو کله مې چې د خواجه محمد بنګښ له دیوان سره مخامخ کړل نو ډول هلته ومو ندل شول. او س چې دا موضوع را پېښه کېږي نو فکر کوم چې دا خاص ږوند شعرونه دي چې په لنډه بحر کې ویل شوي دي. هم دی خواجه محمد وي چې د کتاب او راغونډوونکي له خوا به د بنګښ په دیوان ورګډ شوي دي او یا هم څرنګه چې خواجه محمد بنګښ چې له د تصوف او سلوک د لارې لاروی ؤ، نو ښایي چې دی به د بایزید پیر د کور څه مرید ؤ، دا خبره په دې هم پیاوړې کېږي چې بنګښ د بایزید روښان مخلصانو او خصوصاً د ده د اړه بیت خو دا مشکل لا پسې پیاوړی کوي:

پیر روښان د میان علی د میان پنجوشه
هسې پوړ ته پسې تللی دا نحښیر دی (۱)

او هم خواجه محمد بنګښ د حالنامې د راغونډوونکي معاصر او د واړه داوړنګ زیب په وخت کې لا ژوندی وو.

کریمداد (۹)

کریمداد د روښاني کورنۍ یا روښاني لارې یو تکړه غړی دی چې د دیوان تر لاسه کېدلو یې له نورو کې نه راویوست، فکر کېده چې دی به د جلال الدین زوی کریمداد (چې د بایزید روښان لمسی دی) وي، خو په پارسي کلام کې یې د «بنګښ» تخلص دی ـ

(۱) د خواجه محمد بنګښ دیوان، ۱۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دی خیال ما ځی ورانه شوې ده (۱)،

۱/۳۴- د کریمداد پښتو شعرونه:

د کریمداد روښانی د پښتو شعرونو نیمګړی دیوان تر لاسه شوی چې د انډیا آفس لندن په کتابتون کې ساتل کېږي، له دې دیوانه د پښتو ټولنې پښتو اکېډیمۍ نقل اخیستی او خپور کړی یې دی (۲).

د دیوان ... نونه پوره نه دي او داسې ښکاري چې د ده دیوان یوه برخه حتی زیاته برخه یې له منځه تللې ده، ځکه موږ وینو چې د اکثرو شاعرانو د دیوانو ... په ډیرو کې ډېرې غزلې خوندي کېږي.

د کریمداد شعر خوږ او روان دی، ځای په ځای یې لکه د نورو روښانیانو غوندې د کامل پیر وجود ضروري ګڼلی او بایزید روښان یې د دین سقراط بللی دی (۳).

۲/۳۵- د کریمداد پارسي وینا:

د کریمداد د پښتو دیوان په پای کې د ده پارسي وینا هم-

---

(۱): د کریمداد دیوان سریزه،

(۲): دا دیوان د پښتو اکېډمۍ له خوا په ۱۹۶۳ کال په سلو مخو کې چاپ شوی او په سریزه کې یې د ده په ژوند او وینا عالمانه او محققانه رڼا اچول شوې ده.

(۳): د تفصیل له پاره وګورئ: د کریمداد دیوان.

راغلي ده او ښايي چې پارسي وينا يې هم ټوله نه وي تر لاسه شوې او له منځه تللې وي.

د کريمداد په دري شعرونو کې د ده نوم نشته بلکه د عيشي په نامه راغلي دي او هم په دې شعرونو کې ځان عيشي بنګښي بللی خو څرګنده نه ده چې د دې ديوان مصحح ښاغلي خيال بخاري دا کلام يوازې له دې امله چې د کريمداد له ديوان سره موښتي راغلی، د ده بولي او که بل کوم دليل هم لري.

په هر حال تر اوسه دا وينا هم د ده بلله کېږي او موږ يې د کريمداد پارسي وينا بولو.

قادرداد روښاني (۱۰)

قادرداد هم يو روښاني شاعر او د خوږې وينا تښتن دی، د ورکې وينا راپيدا کېدو او په خيبر ادب او «ورکه خزانه» کې يې خوندي کېدلو د ادب په نړۍ وپېژانده، دی هم د روښانيانو د کورنۍ غړی او د ده کودی و (۱۱).

۱/۳۶ - د قادرداد شعرونه:

د قادرداد ټوله وينا لا تر اوسه نه ده تر لاسه شوې، يوازې -

---

(۱) : وګورئ: ورکه خزانه، ۳۹۴، ۳۹۵/۳۹۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنولس پاړکي يې په ورکه خزانه کې راغلي دي ، شعر يې خوږ، روان او د روښانيانو لارې روښا نونکی دی او هم دده په شعر کې د ميني سوي تر اني راغلي او پر روښاني ادب يې عشقي وينا هم ورزياته کړې ده(۱) .

اورکزی (۱)

اورکزی هم د روښانيانو يو متاخر شاعر دی چې د دولسمې پېړۍ په دوهمه نيمايي کې يې ژوند کاوه ، دده وينا لومړی ځل د خيبر ادب او بيا ورکې خزانې خوندي کړې ده اورکزي يې نوم نه ښکاري ، برېښي چې دی به په قام اورکزی وُ ، معلومه نه ده چې د ده نوم به څه وُ ، په کوټه کې د ښاغلي سيال کاکړ په کور ني کتابتون کې د قابل اورکزي په نامه يو ديوان خوندي دی چې د احمدشاه بابا په وخت کې ژوندکاوه (۲) او له روښاني اورکزي سره يې د ژوند وخت يو دی نو کېدای شي چې قابل اورکزی هم د اروښاني ـ

---

(۱) ده دوينا او دده د پېژندګلوی له پاره وګورئ : خيبر ادب ، مراد شينواری ، ۱۹۵۸ع کال ، له ۳۶ تر ۴۲ مخ پورې ، ورکه خزانه لومړی ټوک ۱۹۹۰ع ، له ۲۰۹ تر ۲۲۲ او ۳۹۴-۳۹۵-۳۹۶ مخونه .

(۲) : دا خبره ښاغلي سيال کاکړ راته کړې ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library
اورکزي وي ، خو بيا هم داخبره هله سپينيدی شي چي د قابل
اورکزي ديوان ولوستل شي .

۱/۳۷ - داورکزي شعرونه :

اورکزی د ديوان خاوند ښکاري ، خوان عشقي شعرونه
لري ، خو موږ ته يې د کوتو په شمېر شعرونه لاس ته راغلي دي ،
د روښانه لارې تکړه لاروی او د روښان پير کلک علاقمند
دی ، وايي :

رامد د بايزيد مسکين کړه په تقوی کې مې متين کړه
د عقبې د معاش فکر ، هم د ده په رهبری کړم

(۱۲) شيخ آدم روښاني

آدم د پښتو لرغوني ديوان لرونکی شاعر دی چي په يوولسمه
هجري پېړۍ کې يې ژوند کړی او د اشنغر په شا وخوا کې
استېدلی دی ، داورنګ زېب دواکمنۍ په وخت کې يې ژوندکاوه
او خوا نه شعرونه يې ويلي دي .

۱/۳۸ - د آدم ديوان :

له آدم نه يو بشپړ ديوان پاتې دی چي نسخه يې نيمګړتياوې
او لوېدنې لري ، ترلاسه شوې پاڼې يې ۱۰۸ دي او ترلاسه شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وینا یې دوه نیمګړي بیتونه ته رسیږي او وایي:

د دو بین قلا به کرم پیښ د پیر ورېږي
برکت مې په اوازکې د کامل شسته (۱)

(۱۳) میرخان روښاني

میرخان هم یو لرغونی روښاني شاعر دی چې میرزا-حنان د روښاني شاعرانو په ډله کې یاد کړی دی او د دولت په دیوان کې یې یوې اوږدې قصیدې ځای نیولی دی.

۱/۳۹ - د میرخان دیوان:

د میرخان د دیوان یوه نسخه په تاجکستان کې له عبدالغني میرزایف سره وه چې تر اوسه سپړله شوې او خپره له شوې نه ده (۲).

(۱) ادبي ستوري، دلیکوال اثر، دوهم ټوک، ۱-۲۴ مخونه.

(۲) هماغه پورتنی اثر ۲۵ - ۲۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(٤)

روښاني ډوله ليکنې

روښانيانو په پښتو ادب کې داسې لاره پرانستې ده، چې حتی دده مخالفانو هم په دې لاره له تللو نه ډډه نشوی کولای، اخوند درويزه ځان مجبور ګڼه چې لکه د بايزيد روښان غوندې مسجع نثر وليکي او زامنو او ملګرو خوئې پخپلو ليکنو کې حتی په هغه لاره هم پل ايښی چې درويزه هغه د بايزيد روښان د کفر دليل ګڼه لکه وحدت الوجود چې د درويزه د زوی د کريمداد په وينا کې هم په ډکه خوله تائيد شوی او دا کار هم ثابتوي چې له روښانيانو سره د درويزه يانو مخالفت د دين او عقيدې په اساس نه بلکه د پردو او د پښتنو د ښمنو په لمسه وو.

له دې نه چې تېر شو د پخوانيو وينا والو ځينې داسې وينا وې هم شته چې ظاهراً خو د روښان پير او روښاني لارې يا دوی نه نه لري، خو د وينا الفاظ او معنی يې دا شاهدي ورکوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ا ویناوال هم د روښاني روښانه لارې لاروي دي او۔ دلته د څو همدغسې ویناوالو د ویناوو او لیکنو یا دونه کېږي.

نه اټکل کوم چې دا کسان هم روښانیان وو خو څرنګه چې د ویناوو په ترلاسه شویو نمونو کې یې صراحت نشته نو ځکه پرې یکسره حکم نه پرې کوم او دا وړ دو او پلنو څېړنو په هیله یې د دې لیکنې په لمنه کې لنډ یادوراخلم.

اخوند میاداد (۱)

اخوند میاداد د پښتو صوفي شاعر دی چې د اټکل له مخې یې په یوولسمه پېړۍ کې ... ژوند کاوه، موږ په روښاني شجره کې د بایزید روښان یوولسی چې د جلال الدین نوی دی، د میاداد په نامه پېژنو او هم د روښان په پلارنۍ شجره کې د ده یو د تره کړوسی هم میاداد نومېږي.

۱/۴۰ - د میاداد شعرونه:

د میاداد یو هغه شعر چې د عبدالغنی کاسي له جونګ نه زمالاس ته راغلی دی روښاني جوله لري او د خاصی صوفیانه حلقې (چې مخکې یاده شوه) سره اړه لري، همدا ران د ده څو شعرونه د ملا ښایسته خان په جونګ کې هم شته (چې ما په ادبي ستورو کې خرندي کړي دی) قاضي عبدالحلیم اثر د —

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ رحمکار کاکا صاحب خلیفه ګڼلی او د اتمانزو یې سنبو دلی دی، د ده د ژوند زمانه یې له ۱۱۰۰ هق کال نه را او روسته اټکل کړې ده(۱) نه له دې کبله چې د ده یوه لاسه شوی شعر د خاصې صوفیانه خلقې سره اړه لرې اټکل کوم چې اخوند میاداد به روښانی شاعر ؤ، د ده د دیوان یوه نسخه په کوټه کې د ښاغلی سیال کاکړ په کتابتون کې خوندي ده(۲) نوکله چې دا نسخه و څیړل شي امکان شته چې داسې ټکي تر لاسه شي چې د ده په روحانیت سربېره د ده روښانیت هم ترې تر کوتوشي.

شیخ فرید (۲)

شیخ فرید هم لرغونی شاعر دی او د وینا یې نمونه تر ا پاتې دي.

۱/٤۱ - د شیخ فرید شعرونه:

د ده یو شعر ښاغلی اش په خپل تېر هېر شاعران کې خوندي کړی او له یوه هغه جونګ نه یې چې په قصور کې لیکلی شوی، را اخیستی دی.

څرنګه چې له یوې خوا په تېر هېر شاعران کې (۳) د ده

(۱): تېر هېر شاعران، اش، له ۲۹ مخ نه وروسته.

(۲): دا خبره سیال کاکړ را ته کړې ده.

(۳): تېر هېر شاعران، ۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلی شعر د روښانی صوفیانه حلقې د شعرونو په چوکاټ کې ویل شوي او له بلې خوا په روښانیان د مغلو تاریکیان (۱) کې د شیخ فرید په نامه یو سړی د میا روښان له مریدانو څخه کېل شوی نو ځکه اټکل کېږي چې دا شاعر به هم روښانی او د روښانیت د روښانه لارې لاروی وي.

اخوند مصري (۳)

۱/۴۲ - د اخوند مصري شعرونه:

د عبد الغني کاسي په جونګ کې د اخوند مصري یو شعر خوندي دی چې د روښاني خاصې صوفیانه شاعرۍ شعرونو په چوکاټ کې ویل شوی او ما په ادبي سنګري (۲) کې خوندي کړی دی، د ده دا روښاني ډوله شعر هم ښيي چې اخوند مصری به هم روښاني شاعر وی.

آدین (٤)

۱/۴۳ - د آدین شعرونه:

د حاسی په جونګ کې د آدین په نامه هم د خاصی صوفیانه ـ

---

(۱): د روښانیان د مغلو تاریکیان ۱۵۳ مخ. (۲): ادبي سنګري، ۱۲ - ۱۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حلقې یو شعر شته چې ما په ادبي ستوري کې خوندي کړی دی(۱) فکر کېږي چې دا شاعر به هم د روښان د لارې تلونکی وي.

آزاد (۵)

۱/۴۴ - د آزاد شعرونه:

د آزاد یو شعر چې د صوفیانه حلقې د شعرونو په خاص چوکاټ کې ویل شوی د کاسي په جونګ کې خوندي دی او ما ترې راخیستی (۲)، د شعر بڼه او د فکر دول یې دواړه د دې اټکل لاره هواروي چې آزاد دې روښاني شاعر وي.

سعید (۶)

۱/۴۵ - د سعید شعرونه:

د دولت روښاني شاعر په یو بیت کې د ارزاني، میرزا، او مخلص روښاني شاعرانو له نوم نه وروسته د احمد او سعید نومونه هم راوړي:

---

(۱): وګوره: ادبي ستوري، ۱۵ مخ.

(۲): همدا اثر، ۱۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ارزانی، میرزا، مخلص، احمد، سعید دی (۱)
او د ابنيي چې احمد او سعيد هم روښاني شاعران وو، خو وينا يې چېرې نه وه، د کاسي په جونګ کې د سعيد په نامه يو تصوفي شعر خوندي دی چې ما په ادبي ستورې کې د سعيد-خليل په شعرو کې راوړی دی (۲)، خو دده د شعر جوله او د دولت شاعر دا پوره تني بيت د دې اټکل ځای پيدا کوي چې دا شعر د ې د همدې سعيد وي او نه د بل کوم سعيد. خو ترپيدا کيدو پورې په دې باب پريکړې حکم نه کوم.

احمد (۷)

۱/۴۶ - د احمد شعرونه:

د دولت په پوره تني بيت کې د احمد نوم هم شته چې سنايي دا به هم روښاني شاعر و، د وينا پته يې چېرته نه وه، خو د کاسي په جونګ کې د احمد په نامه يو شعر خوندي دی او له بڼې نه يې ښکاري چې دا شعر به د روښاني-

---

(۱): وګورئ: د دولت لواڼي ديوان.

(۲): وګورئ: ادبي ستورې، ۴۲ - ۴۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري مکتب او د همدې احمد شاعر وي ، د دې شعر لوړي بيت دا سې دی :

جنت يې روغ کړ په زړګو نه   چې پکې ناستې د جنتجو نه

په هر حال د دې کسانو په باب پرېکړی حکم نه کوم ، د دوی وينا وې روښانې ده وله او دوی روښان ده وله وينا وال بولم او باور يې م چې د پښتو ادب د مينا سو راتلو نکی ادبی هڅې او څېړنې به دا موضوع سبه روښا نه کړی .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې اخځليک

۱ - خيرالبيان د بايزيد روښان، عکسي چاپ، کابل، د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځی، ۱۳۵۳ ش

۲ - خيرالبيان، د بايزيد انصاري، د پښتو اکيډمۍ خپرونه، د حافظ عبدالقدوس قاسمي په سريزه، ۱۹۶۴ع.

۳ - د دولت ديوان، د استاد رشاد په سريزه، د پښتو ټولنې خپرونه ۱۳۵۲ ش

۴ - د واصل روښاني څو شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد په سريزه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ ش.

۵ - د روښانيانو يوه بې نومه قلمي مجموعه، د مرحوم دوست محمد بريخ د کتابخانې، اوس د پښتو ټولنې د کتابتون.

۶ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني کاسي لاس کښلی مخزن، د ليکونکي د کتابخانې.

۷ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني لاس کښلی (بيانات افغاني) «دوه ټوکه» د ليکونکي د کتابخانې.

۸ - مخزن، د پښتو اکيډمۍ خپرونه، د کاکاخيل په سريزه، ۱۹۶۹ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹ - دارزاني د قلمي ديوان يو نقل، د بېنوا د كتابخانې، ۲۱۸ مخ.

۱۰ - دارزاني د نثر نقل، د استاد حبيبي د كتابتون.

۱۱ - ديوان ميرزاهد افغاني په ۱۳۳۴ هـ ق كال كې د كندهاري تاجرانو له خوا، د لاهور چاپ.

۱۲ - د ميرزا خان د ديوان يوه نيمګړې قلمي نسخه، د ليكونكي كتابتون.

۱۳ - د ميرزا خان انصاري ديوان، د هېوادمنش خليل چاپ، ۱۹۵۹ ع.

۱۴ - ديوان كريمداد، د پښتو اكېډمۍ خپرونه، د خيال بخاري په سريزه، ۱۹۶۴ ع.

۱۵ - تذكرة الابرار والاشرار، د اخوند درويزه، د نشراواشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۶۰ ع.

۱۶ - ديوان خواجه محمد بنګښ، د پښتو اكېډمۍ چاپ.

۱۷ - د ملا ښايسته خان قلمي جونګ، د ليكونكي كتابتون.

۱۸ - صراط التوحيد، د ادارهٔ اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۵۲ ع.

۱۹ - د پښتو يوه بې نومه قلمي مجموعه، د اطلاعاتو او كلتور د وزارت د خطي كتابتون.

۲۰ - د روسي دورن انتخابات، د ميرزا د شرقي برخه، ۱۸۴۷ ع.

۲۱ - د پښتو ادبياتو تاريخ، دوهم ټوك، د استاد حبيبي، ۱۳۴۲ ش كال.

۲۲ - د روښانيانو ملي نهضت، د اسلانوف، د ښاغلي محمد اكبر معتمد ژباړه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

۲۳ - د پښتو نثر په زده كړې لارې، پښتو اكېډمي.

۲۴ - د پښتو ادبياتو تاريخ، ښاغلي رښتين، د ادبياتو پوهنځي، ګستتنري چاپ.

۲۵ - تاريخ مختصر افغانستان، استاد حبيبي، دوهم ټوك، ۱۳۴۹ هـ ش.

۲۶ - روښانيان د مغلو تاريكيان، عبدالاكبرخان اكبر، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷ - روحانی رابطه او روحانی تړون، قاضي عبدالحلیم اثر، پېښور، ۱۹۶۵ع.

۲۸ - پښتانه د تاریخ په رڼا کې، سید بهادر شاه ظفر کاکاخیل، پېښور.

۲۹ - افغانستان در مسیر تاریخ، میر غلام محمد غبار، ۱۳۴۶، کابل چاپ.

۳۰ - د پښتو ادب تاریخ، ښاغلی رښتین، کابل، ۱۳۲۵ ش.

۳۱ - ورکه خزانه، همیش خلیل، دوهم ټوک، ۱۹۶۰ ع، پېښور.

۳۲ - ورکه خزانه، همیش خلیل، لومړی ټوک، ۱۹۶۰، پېښور.

۳۳ - تېر هېر شاعران، قاضي عبدالحلیم اثر، ۱۹۶۳ ع پېښور.

۳۴ - د خیبر ادب، مراد شینواری، پېښور، ۱۹۵۷ ع.

۳۵ - پښتانه شعراء، لومړی ټوک، استاد حبیبي، ۱۳۲۰ ش، کابل.

۳۶ - ادبي سفرونه، حبیب الله رفیع، پښتو ټولنه، ۱۳۵۲ ش، کابل.

۳۷ - د پښتو ښځو لیکوالو تذکره، حبیب الله رفیع، تاریخ ټولنه، ۱۳۵۰ ش کابل.

۳۸ - کابل مجله، د ۱۳۴۳ ش کال، لومړۍ ګڼه، د ښاغلي رښتین مقاله.

۳۹ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکېډمي، لومړی کال، څلورمه ګڼه
د حافظ عبدالقدوس قاسمي مقاله.

۴۰ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکېډمي، ۲ کال، څلورمه ګڼه، د
ډاکټر محمد شفیع لاهوري د مقالې: (بایزید انصاري) پښتو ژباړه،
(د مولانا عبدالقدوس په وسیله).

۴۱ - آریانا مجله، ۲۸ کال، ۶ ګڼه، دارالانشاد دوست محمد بریخ -
د روښان د مکتب دیوه ناپیژندلي کتاب «ترسرلیک لاندې مقاله.

۴۲ - کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ ګڼه، د لیکونکی «د پښتو یوه
بې نومه قلمي مجموعه» مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٤٣ - هیواد، ۳۴۶ اټکال، نمری، د ښاغلی رښتین د قاموسي نسخې د پېژندګلوۍ مقاله.

٤٤ - د برېتانیا د کتابتونو د پښتو خطي نسخو کتلاک، لندن، ۱۹۶۵ع.

٤٥ - د ارواښاد استاد پوهاند عبدالحی حبیبي یاد داشتونه.

٤٦ - د پیاوړي فولکلوریست او په پښتو مینو لیکوال ښاغلی ولي محمد سیال کاکړ یاد داشتونه.

٤٧ - د ښاغلي زلمي هیوادمل یادداشتونه.

٤٨ - د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هیوادمل، ۱۳۶۳ش.

٤٩ - ادبي ستوري، دوهم ټوک، ۱۳۵۹ش، کابل.

٥٠ - خیر البیان، د حبیب الله رفیع په سریزه، د قاسم بنو چاپ، ۱۹۸۵ع، پېښور.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library